

περιφερειακές σχέσεις και τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων τῆς Ἑλλάδας

ΤΟΥ
Παύλου Λουκάκη

*Ἀρχιτέκτονα,
Δρα Πολεοδομίας-Χωροταξίας*

α. εισαγωγή

Μιλώντας για οικιστική δομή ενός χώρου, εννοούμε τη *δυναμική εικόνα* του πλέγματος τῶν οικισμῶν πού τὸν ἀποτελοῦν, σὲ κάποια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Ἡ εικόνα αὐτή, ἀποτέλεσμα μᾶς χρονικής ἐξελικτικῆς πορείας (δηλ. οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικῆς, ἰδεολογικῆς), δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἐρμηνευτεῖ ἀποσπασματικά (ἀναλύοντας δηλ. μιά ἀπὸ τὶς πλευρὲς αὐτές), ἀφοῦ τὸ ἴδιο τῆς τὸ περιεχόμενο προεידιοποιεῖ γιὰ τὶς πολυσύνθετες διαδικασίες πού τὸ καθόρισαν. Ἐπομένως, ἡ ἔρευνα τῆς οικιστικῆς δομῆς ἐνὸς χώρου ἀπαιτεῖ τὴ θεώρηση σὲ βάθος ὄλων ἐκεῖνων τῶν παραμέτρων, πού, μέχρι τῆς χρονικῆς στιγμῆς τῆς διερεύνησης, ἔχουν ἐπιδράσει καὶ ἐπηρεάσει τὴ λειτουργία του καὶ προδιαγράφουν τὶς δυνατότητες μελλοντικῶν ἐξελίξεων.

Τὸ πρόβλημα ξεκινάει κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τὸν προσδιορισμὸ καὶ τὴ φύση τοῦ συγκεκριμένου χώρου. Ἀνάλογα μὲ τὸν τρόπο θεώρησης (γεωγραφικό, ἱστορικό, οικονομικό, κοινωνικό), τὰ ὄρια ἐνὸς χώρου διαφοροποιοῦνται.

Μιά συνθετικὴ ὁμῶς προσέγγιση εἶναι δυνατό, παρ' ὅλα αὐτά, νὰ μᾶς ὀδηγήσει στὸν προσδιορισμὸ *ὁρίων χώρων*, μέσα στὸς ὁποίους ὁ τρόπος ἐξέλιξης καὶ δράσης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ οἱ παραγωγικὲς σχέσεις τὶς ὁποῖες καθορίζουν, εἶναι δυνατό νὰ ἐκφράζουν μιά *χωρική ἐνότητα* γιὰ διερεύνηση.

Τὸ δίκτυο τῶν οικισμῶν, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἀποτελεῖ τὸν καμβὰ πάνω στὸν ὁποῖο ἀναπτύσσονται οἱ παραγωγικὲς σχέσεις καὶ οἱ ἐν γένει κοινωνικὲς σχέσεις καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐπηρεάζονται, ἐκφράζει καὶ ἀντικατοπτρίζει (στὴν ὅποια κλίμακα) τὶς ἀντιθέσεις καὶ ἀντιφάσεις ἐνὸς δοσμένου κοινωνικοοικονομικοῦ σχηματισμοῦ. Ἔτσι π.χ. ἡ σχέση καὶ ἡ ἀντίθεση πόλης-χωριοῦ, ἡ σχέση καὶ ἡ ἀντίθεση μεταποίησης καὶ τριτογενῆ τομέα κλπ., διαμορφώνουν ἓνα εἶδος ὀργάνωσης χώρου, μιά μορφή οικιστικοῦ δικτύου, μιά λειτουργικὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ στοιχεῖα πού τὸ συνθέτουν. Σὺγχρονα ὁμῶς, ὅλα αὐτὰ διαμορφώνουν τὴν παραγωγή μὲ τὴν τεχνικὴ καὶ κοινωνικὴ μορφή τῆς, τοὺς τρόπους ἐξαγωγῆς τῆς ὑπεραξίας καὶ τὸ μέγεθός τῆς, τὸν τεχνικὸ καὶ κοινωνικὸ καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, τὴ διανομὴ τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, τόσο ἀνάμεσα στὸ κεφάλαιο καὶ τὴν ἐργασία, ὅσο καὶ ἀνάμεσα στὶς διάφορες μορφές τοῦ κεφαλαίου.

Ἡ θεώρηση, ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὀπτική γωνία, προσδιορίζει μιά δυναμικὴ στὴν ἐξέλιξη ἐνὸς χώρου καὶ ἀποκλείει τὴν ὁποιαδήποτε διερεύνηση στατικῆς χαρακτῆρα. Διευκρινίζει ἐπίσης ὅτι ἡ «ἰσορροπία», πού μπορεῖ νὰ ἐμφανίζεται κάποια χρονικὴ στιγμή σ' ἓνα συγκεκριμένο χωρὸ, εἶναι σχετικὴ καὶ ἐκφράζει τὸ βαθμὸ σχέσης ἀνάμεσα σὲ ἀντιτιθέμενες

δυνάμεις. Είναι δηλαδή δυναμική και όχι στατική ιστορποπία.

Σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου εἶναι νὰ διερευνήσει, μὲ βάση τὴ συλλογιστικὴ ποὺ πρὶο πάνω ἀναπτύχθηκε, τὴν ἐξέλιξη τοῦ δικτύου οἰκισμῶν στὴν Ἑλλάδα (στὸ βαθμὸ φυσικὰ ποὺ ἡ ἔκταξη ἐνὸς τέτοιου κειμένου τὸ ἐπιτρέπει), ἀποκαλύπτοντας τοὺς παράγοντες καὶ τὶς διαδικασίες ποὺ τὴν ἔχουν ἐπιρρεάσει. Ἡ ἀποκάλυψη αὐτὴ ὀδηγεῖ αὐτόματα στὴ δόμηση μιᾶς συνθετικῆς εἰκόνας μελλοντικῶν ἐξελίξεων καὶ διαγράφει τὶς δυνατότητες κατευθυντηρίων παρεμβάσεων γιὰ τὴν πραγματοποίηση ἐπιθυμητῶν στόχων. Ἔτσι προσδιορισμένο τὸ πλαίσιο τῆς ἔρευνας, ὑποβάλλει μιὰ συγκεκριμένη μεθοδολογικὴ θεώρηση, ποὺ ἀπαιτεῖ:

Α) Ἱστορικὴ ἀνάλυση τῆς ἐξέλιξης τῶν οικονομικῶν καὶ κοινωνικῶν σχέσεων ποὺ ἐπιδράσανε μέχρι τὴ στιγμὴ τῆς ἔρευνας:

- α₁: στὴν οἰκονομικὴ δομὴ τοῦ χόρου
- α₂: στὴν κοινωνικὴ τοῦ δομῆ
- α₃: στὶς καθοριστικὲς πολιτικὲς σχέσεις καὶ ἀποφάσεις
- α₄: στὴ χωροταξικὴ διάρθρωση.

Β) Προσδιορισμὸ τῆς χρονικῆς ἀναφορᾶς τῆς μελέτης, ποὺ περιγράφεται σὰν «σημερινή» καὶ ποὺ προκύπτει βασικὰ ἀπὸ τὰ προηγουμένα σημεῖα.

Γ) Προσδιορισμὸ τῶν διαφαινομένων μελλοντικῶν ἀναφορῶν ποὺ προκύπτουν:

- γ₁ ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τῶν προηγουμένων φάσεων τῆς μελέτης
- γ₂ ἀπὸ τὶς κατευθύνσεις ἀνάπτυξης, τὶς ἐπιλογές δηλ. τῆς πολιτείας ποὺ ὑποδηλώνουν ἄμεσα ἢ ἕμμεσα ἐπιδιωκόμενες διαρθρωτικὲς ἀλλαγές.

Ἡ κάλυψη τοῦ συνόλου τῶν σημείων ποὺ ἡ μεθοδολογικὴ αὐτὴ ἀντιμετώπιση ἐπιδιώκει, ἀπαιτεῖ τὴ συνεργασία πολλῶν τομῶν ἔρευνας. Οἱ μελέτες ὅμως, ποὺ μέχρι σήμερα ἔχουν πραγματοποιεῖ τὸ πρόβλημα τῶν περιφερειακῶν σχέσεων καὶ τῆς χωροταξικῆς διάρθρωσης τῶν οἰκισμῶν στὴν Ἑλλάδα μέσα ἀπὸ μιὰ πλήρη ἱστορικὴ ἀνάλυση, εἶναι ἐλάχιστοι(1). Ἡ ἔλλειψη αὐτῶν τῶν βασικῶν ἀφετηριακῶν στοιχείων, ποὺ αἰτιολογοῦν τὴ σημερινὴ χωροθετικὴ διάρθρωση τοῦ δικτύου οἰκισμῶν καὶ τὴν ἐσωτερικὴ δομὴ τους, κάνει πολὺ δυσκολότερη τὴν ἔρευνα. Αὐτὸ τὸ ἄρθρο βασίζεται στὸ ἱστορικὸ του μέρος, σὲ συμπεράσματα προσωπικῆς μελέτης, στὴν ὁποία οἱ ἐπὶ μέρους ἔρευνες ἔδωσαν τὶς ἀπαραίτητες πληροφορίες γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῶν ἱστορικῶν παραγόντων ποὺ ὀδήγησαν στὴ σημερινὴ διάρθρωση τοῦ δικτύου τῶν οἰκισμῶν στὴν Ἑλλάδα(2).

β. Ἱστορικὲς περιόδοι ποὺ προδιαγράφουν τὴ σημερινὴ χωροθετικὴ διάρθρωση τοῦ δικτύου οἰκισμῶν

Σὲ μιὰ προσπάθεια περιοδολόγησης τῶν χρονικῶν φάσεων ποὺ ἐπέδρασαν στὴ διάρθρωση τοῦ οἰκιστικοῦ πλέγματος τῆς χώρας, μπορούμε νὰ ἐντοπίσουμε (μὲ διάφορες ἐνδιάμεσες φάσεις) τὶς παρακάτω περιόδους(3).

- α) 1830 - 1863
- β) 1864 - 1912
- γ) 1913 - 1922
- δ) 1923 - 1947
- ε) 1948 - 1960
- στ) 1961 - μέχρι σήμερα

Ἀπὸ τὶς περιόδους αὐτές, ἡ ἀφετηρία τῆς πρώτης (δηλ. ἡ σύσταση τοῦ Νεοελληνικοῦ Κράτους) δὲν εἶναι ἀπόλυτη. Οἱ παραγωγικὲς σχέσεις δηλαδή ποὺ τὴ χαρακτηρίζουν δὲν ἦσαν οὐσιαστικὰ διαφοροποιημένες ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, καὶ σημαντικότερες περιοχὲς τοῦ σημερινοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους γιὰ ἕναν αἰῶνα ἀκόμη δὲν ἀνήκαν σ' αὐτὸ. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ δημιουργία τοῦ Νεοελληνικοῦ Κράτους καὶ οἱ νέες πολιτικὲς συνθήκες εἶναι γεγονότα ποὺ μαρτυροῦν γιὰ τὴ θεώρηση τοῦ οἰκιστικοῦ πλέγματος τῆς χώρας νὰ ὀριοθετήσουν μιὰ οὐσιαστικὴ ἀφετηρία. Ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες περιόδους, οἱ δύο τελευταῖες συνθέτουν τὴ «σημερινή» περίοδο, μὲ χαρακτηριστικὲς ὁμοσ μεταξὺ τῶν διαφοροποιήσεων. Μέσα δηλαδή ἀπὸ τὴ θεώρηση τῶν ἱστορικῶν φάσεων, διαπιστώνεται πὺς ἡ σημερινὴ δομὴ τοῦ ἑλληνικοῦ χόρου, ποὺ βασικὰ ἐκφράζεται καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀνισόμερη σχέση κέντρου καὶ περιφέρειας καὶ τὴν ὑδροκεφαλικὴ ἀνάπτυξη τῆς πρωτεύουσας, ἔχει τὶς ρίζες της στὴν πρώτη μέρη ποὺ ἱδρύθηκε τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος.

Μέχρι τὸ 1922, οἱ οἰκονομικὲς, κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς συνθήκες ἦσαν τέτοιες, ποὺ, ἂν καὶ δὲν ὀδήγησαν σὲ μιὰ ὑπέρμετρη χωροκοση τῆς Ἀθήνας καὶ ὑπῆρξε μιὰ σχετικὴ χωροθετικὴ ἱσορροπία, ἐν τούτοις ἐμπέδωσαν τὸν κυρίαρχο ρόλο τῆς στὸ συνολικὸ χῶρο. Συγκεκριμένα:

1. Ἡ κατὰ μεγάλες χρονικὲς φάσεις σταδιακὴ ἐπέκταση τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, καὶ μὲ τὸν τρόπο ποὺ γινόταν, ἔδινε στὴν πρωτεύουσα μιὰ κυρίαρχη θέση στὸ χῶρο.
2. Ἐπίσης, λόγω αὐτῆς τῆς σταδιακῆς ἐπέκτασης, οἱ διάφορες νέες περιφέρειες ἔπαιξαν τὸ ρόλο «ἀκριτικῶν» περιοχῶν μὲ συνακόλουθα τὴν οἰκονομικὴ «ἀνασφάλεια» σ' αὐτές καὶ τὴν πληθυσμιακὴ τροφοδότηση τῆς πρωτεύουσας ἢ τὴν ἐξωτερικὴ μεταναστεύση.
3. Τὸ ἐπιρροιακὸν συστῆμα διοίκησης ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπιπτώσεις στὸ οποιοδήποτε ἐπίπεδο πρωτόβουλης λήψης ἀποφάσεων στὴν περιφέρεια, εἶχε ἀντίκτυπο στὴ

λειτουργική διάρθρωση όλου του πλέγματος παροχής υπηρεσιών (τράπεζες-έμποριο-κοινωνικές παροχές κλπ.)

4. Η σύνθεση του ελληνικού κεφαλαίου και οι σχέσεις του με το εξωτερικό, επηρέασαν διπλά την ανάπτυξη των οικισμών: Ισχυροποίησαν το ρόλο της πρωτεύουσας και καταδίκασαν σε άτρωφια τα υπόλοιπα αστικά κέντρα. Συγκεκριμένα: 4.1. Ό Βασικά φεουδαρχικός άγροτικός χαρακτήρας της ελληνικής οικονομίας διατήρησε, αν όχι πολλαπλασίασε, τον αριθμό των μικρών οικισμών, ενώ οι μεγαλύτεροι άγροτικοί οικισμοί παράμειναν κέντρα τοπικού διαμετακομιστικού πρὸς τὴν πρωτεύουσα ἐμπορίου περιορισμένης ἀκτινοβολίας.

4.2. Η ελληνική βιοτεχνία, καταναλωτικού βασιικά τύπου, ἐλάχιστα μπόρεσε νὰ ἐπηρεάσει στὴν ἀνάπτυξη ἰσχυρῶν βιομηχανικῶν κέντρων, ἀφοῦ βασικός τῆς τόπος ἐγκατάστασης ἦταν ἡ πρωτεύουσα. Γύρω ἀπ' αὐτὴν ἄλλωστε ἐγκαταστάθηκαν καὶ οἱ ξένες ἐταιρίες πὺ ἀρχισαν νὰ ἐκμεταλλεύονται τὸν ὄρυκτο πλοῦτο (Λαύριο).

4.3. Τὸ μεγάλο ἑλληνικὸ κεφάλαιο, ἐφοπλιστικὸ καὶ μεταπρατικὸ, συνδεδεμένο ἀρρηκτα μὲ τὸ ξένο συγκεντρωνόταν στὸ ἐξωτερικὸ, στὶς τράπεζες, τὶς πρωτεύουσες καὶ σιγά-σιγά στὰ μηχανουργεῖα Πειραιᾶ καὶ λιγότερο στὴν Καλαμάτα καὶ τὴ Σῦρο.

5. Τὸ σύστημα μεταφορῶν ἀναπτύχθηκε μὲ κέντρο τὴν πρωτεύουσα σὲ κάθε φάση ἐπέκτασης τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Τοῦτο ἔγινε ἐμφανεστερο μὲ τὴν ἐκτέλεση τῶν πρώτων μεγάλων ἔργων ὑποδομῆς στὴν Ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα μεταξὺ 1880-1890 (ὁρόμοι, ἰσθμὸς Κορινθοῦ, σιδηροδρομικὲς συνδέσεις) καὶ τὴν ὑποβάθμιση βασικῶν λιμανιῶν-σταθμῶν, ὅπως ἡ Σῦρος, τὸ Γαλαξείδι κ.ἀ., μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀτμοκίνησης στὰ πλοῖα καὶ τῆς ἀνάπτυξης τῶν χερσαίων μεταφορῶν. Εἶναι ἡ ἐποχὴ πὺ ἡ ἀστικὴ τάξη ἰσχυροποιεῖται καὶ ἐπιδιώκει νὰ ἀντιμετωπίσει τὰ καινούργια προβλήματα καὶ νὰ καλύψει τὶς καινούργιες ἀνάγκες, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τῆς φεουδαρχίας.
6. Τέλος, ἡ μόνιμη ἐξάρτηση τῆς χώρας ἀπὸ τὶς ξένες δυνάμεις (λόγω τῆς στρατηγικῆς γεωπολιτικῆς θέσης τῆς στὰ Βαλκάνια, τὰ ὅποια στὸ σύνολό τους εἶχαν τέτοιες ἐπιδράσεις), πέρα ἀπὸ τὴν ἀπομόνωση τῶν Βαλκανικῶν χωρῶν μεταξὺ τους καὶ τῶν παραμεθορίων περιοχῶν ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ γεωγραφικὴ γειτονία τους, προσέδωσε στὴν πρωτεύουσα τὸν κυρίαρχο ρόλο ἐλέγχου ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου.

Ἡ περίοδος τοῦ μεσοπολέμου (1923-1940) ὑπῆρξε ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴ μετέπειτα ἐξέλιξη τῆς διάρθρωσης τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, καὶ κατὰ συνέπεια τοῦ οἰκιστικοῦ τοῦ πλέγματος.

Ἡ τελικὴ ὁροθέτηση τοῦ μεγίστου τμήματος τοῦ σημερινοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους (πλὴν τῆς Δωδεκα-

νήσου πὺ πρὸςαρτήθηκε ἀμέσως μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο), οἱ συνέπειες πὺ προέκυψαν ἀπὸ ὅσα εἶχαν συντελεστεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτὴ καὶ οἱ νέες ἱστορικὲς συνθήκες σὲ ἔθνικὸ καὶ διεθνὲς ἐπίπεδο πὺ ἐπακολούθησαν μετὰ τὸ 1923, δημιούργησαν τὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὅποιο ἀρχισαν νὰ μορφοποιούνται οἱ μέχρι τότε σὲ λανθάνουσα κατὰστασι συνθήκες περιφερειακῆς διάρθρωσης τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου.

Μέσα στὸ πλαίσιο αὐτὸ διαπιστώνονται ὡς οὐσιαστικοὶ παράγοντες ἐπιρροῆς στὴ διάρθρωση τῶν περιφερειακῶν σχέσεων:

- α. ἔντονες δημογραφικὲς ἀνακατατάξεις
- β. νέες προοπτικὲς στὴ διάρθρωση τῶν παραγωγικῶν σχέσεων
- γ. ἔντονες ἐσωτερικὲς κοινωνικὲς ἀντιθέσεις καὶ ἀνάγκες
- δ. ἀνταγωνιστικὲς πολιτικὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν ὀριστικῶν πιά ὀροθετημένων Βαλκανικῶν χωρῶν
- ε. πολυδιάστατες οικονομικοπολιτικὲς ἐξαρτήσεις τῆς χώρας στὰ πλαίσια τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν μεγάλων δυνάμεων στὸ χῶρο τῶν Βαλκανίων καὶ τῆς Ἀνατ. Μεσογείου

στ. δεσμμένες ἀνταγωνιστικὲς κατευθύνσεις τῶν πολιτικῶν δυνάμεων πὺ ἀσκοῦσαν τὴν ἐξουσία.

Ἐξειδικεύοντας τοὺς παραπάνω παράγοντες σὲ ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα πὺ ἐπιτρέπουν νὰ γίνουν ἀντιληπτές οἱ ἐπιδράσεις στὴν περιφερειακὴ δομὴ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, διαπιστώνουμε ὅτι:

1. Ἡ ἀπότομη εἰσροὴ ἐνὸς πληθυσμοῦ 1.000.000 ἀτόμων ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία ἐπηρέασε ποσοτικὰ καὶ ποιστικὰ τὴ σύνθεση τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ. Ὡς πρὸς τὴν κατανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ στὸ χῶρο, παρατηροῦμε πὺς:

— Ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν νέων κατοίκων ἐγκαταστάθηκε στὸ τόξο πὺ ὀρίζεται ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ ἡπειρωτικὸ τμήμα τῆς χώρας. Ἡ ἐγκατάστασι αὐτὴ δὲν συντελέστηκε ἀμέσως, ἀλλὰ μέσα σὲ 5 χρόνια, ἔτσι ὅστε πρακτικὰ τὸ ἔτος 1928 νὰ θεωρεῖται χρόνος ὀριστικῆς ἐγκατάστασης τοῦ νέου πληθυσμοῦ στὰ διάφορα διαμερίσματα καὶ τὰ ἀστικά κέντρα.

— Οἱ πόλεις μὲ πάνω ἀπὸ 10.000 κατοίκους (μὲ ἕνα ἀριθμὸ ἀπὸ 447-184 άτομα καὶ μιὰ αὔξησι 37,6% τὸ πλῆθυσμό τους) ἀπορρόφησαν σχεδὸν τὸ μισὸ νέο πληθυσμὸ.

— Τὸ μεγαλύτερο μέρος αὐτοῦ τοῦ πληθυσμοῦ ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀθήνα, τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴ Θεσσαλονίκη. Οἱ διαφοροποιήσεις δμῶς μεταξὺ τῶν τριῶν αὐτῶν πόλεων ὑπῆρξαν στὴν περίοδο αὐτὴ σημαντικότερες γιὰ τὴ (4): ἐνὸ ἡ Θεσσαλονικὴ ἀπὸ ἕνα πληθυσμὸ 174.400 κατ. τὸ 1920 ἔφτασε μὲ τὴν περιφέρειά τῆς (agglomeration) τοὺς 251.250 τὸ 1928, καὶ τοὺς 278.145 κατ. τὸ 1940, ἡ Ἀθήνα καὶ ὁ Πειραιᾶς, ἀντίστοιχα, ἐμφά-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Ἐξέλιξη τῆς σύνθεσης τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ ἡλικία καὶ φύλο

Ἔτη	Πληθυσμός	Ὅμαδες ἡλικιών				
		0-14	15-24	25-44	45-64	65 καὶ πάνω
1928	6.148.000	32,3	20,1	25,9	16,0	5,8
1940	7.334.900	33,0	16,8	28,2	15,7	6,3
1951	7.632.800	28,3	19,9	27,7	17,2	6,9
1961	8.388.600	26,4	16,1	28,6	20,6	8,3
1971	8.768.600	24,8	συν. 64,0		(X)	11,2

Πηγές: 1. Μέχρι τὸ 1961: Δημογραφικὲς τάσεις καὶ πληθυσμιακὴ ἐξέλιξις τῆς Ἑλλάδος 1960-1985, Ἀθῆνα 1966, πίνακος 3.

2. Γιά τὸ 1971: Σχέδιον προτύπου μακροχρονίου ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆνα 1972, πίν. II. 2. (X) Στοιχεῖα λείπουν.

νισαν ἓνα πληθυσμὸ τὸ 1920: 317.200 καὶ 135.830, τὸ 1928: 395.900 καὶ 192.800 καὶ τὸ 1940: 481.225 καὶ 186.540 κατ. Τελικὰ οἱ εὐρύτερες περιοχὲς Ἀθῆνας-Πειραιᾶ κοὶ Θεσσαλονίκης παρουσίασαν τὸ 1940 μιὰ σημαντικότερη διαφορὰ, δηλαδὴ 1.124.100 κατ. καὶ 278.145 κατ. ἀντίστοιχα. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ πὼς οἱ πόλεις τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Πειραιᾶ παρουσίασαν στὴν περίοδο 1928-1940 μείωση πληθυσμοῦ, ἐνῶ παράλληλα οἱ νέοι συνοικισμοὶ τῶν προσφύγων μιὰ ἐκπληκτικὴ αὔξηση.

— Ἐνας μεγάλος ἀριθμὸς τοῦ νέου πληθυσμοῦ ἐγκαταστάθηκε στοὺς οἰκισμοὺς μεταξύ 2.000 καὶ 10.000 κατ. (5). Ἀποτέλεσμα αὐτοῦ ἦταν ὅτι ὁ πληθυσμὸς τοὺς ἀπὸ 9,7% τὸ 1920 (στὸ συνολικὸ πληθυσμὸ τὸ 1920), ἔφθασε τὸ 14,5% καὶ 14,8% τὸ 1928 καὶ 1940 ἀντίστοιχα.

— Παρατηροῦμε πὼς ἡ κατηγορία τῶν οἰκισμῶν 10.000-20.000 κατοίκων τῆς χώρας, στὸν ἀριθμὸ πὸν καὶ σήμερα ἐμφανίζονται, δημιουργήθηκε τότε. Ἡ ἐλάχιστη αὔξηση μεταξύ 1928-1940 δείχνει τὴν ἐλάχιστη πολλαπλασιαστικὴ ἐλκτικὸτητα πὸν εἶχαν οἱ μικρὲς αὐτὲς πόλεις.

Συμπερασματικά, ἐξετάζοντας αὐτὴ τὴν περίοδο διαπιστώνουμε πὼς ἡ συνολικὴ ἄνιση κατανομῆ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας ἀνάμεσα στὸ ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ τμήμα τῆς καὶ ἡ ἀφύσικη ποσοτικὴ καὶ χωρική κλιμάκωση τῶν μεγεθῶν τῶν πόλεων συντελέστηκαν στὴν περίοδο αὐτή.

Ὅσον ἀφορᾷ στὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ, παρατηροῦμε ὅτι ὁ νέος πληθυσμὸς, παραγωγικὸς στὸ μεγαλύτερο μέρος του, ἐπηρεάσε θετικὰ τὴ συνολικὴ διάρθρωση τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ ἡλικίες (πίν. 1) καὶ ἔδωσε μιὰ νέα διάσταση στὴ σύνθεση τῆς ἀπασχόλησης. Ἡ ἀναζήτησις ἀπασχόλησης ἀπὸ τὸ νέο πληθυσμὸ δὲν μποροῦσε νὰ καλυφθεῖ ἀπὸ τὴ γεωργία. Θὰ ἔπρεπε λοιπὸν νὰ καλυφθεῖ ἀπὸ ἄλλους τομεῖς ἀπασχόλησης στὶς πόλεις καὶ βασικὰ στὶς μεγαλύτερες, πράγμα τὸ ὁποῖο καὶ ἔγινε, ἀλλὰ μὲ συνθήκες ἐργασίας πὸν δημιούργησαν μεγάλα κοινωνικὰ προβλήματα (ἀνεργία, ὑποαπασχόληση,

χαμηλὰ μεροκάματα, ἐμφάνισις παρασιτικῶν ἐπαγελμάτων κ.λπ.). Ἡ εἰσροὴ τοῦ νέου πληθυσμοῦ, οἱ συνθήκες ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς (βλ. πῖδ κάτω) καὶ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα πὸν δημιουργήθηκαν στὴν περίοδο αὐτή, ἐνίσχυσαν τὴν ὑπερπόντια μετανάστευση, πὸν ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα ἀποτελοῦσε μόνιμο παθογενὲς φαινόμενο τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου.

2. Ἡ χώρα ἐμφανίζει στὴν περίοδο αὐτή, γιὰ πρώτη φορά στὴν νεοελληνικὴ ἱστορία τῆς, σαφεῖς προϋποθέσεις καπιταλιστικῆς δομῆς τῆς οἰκονομίας τῆς. Μιᾶς δομῆς ὁμοῦ πὸν καθορίστηκε καὶ ἐκφράστηκε ἀπὸ τὶς γενικότερες πολιτικοοικονομικὲς ἐξαρτήσεις τῆς χώρας οἱ ὁποῖες καὶ τῆς καθόρισαν ἀντίστοιχα τὸν περιθωριακὸ τῆς ρόλο. Οἱ νέες αὐτὲς συνθήκες ἐκφράστηκαν σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς οἰκονομίας:

Στὴ γεωργία, ἡ ἐκμετάλλευσις τῆς γῆς ἀπὸ τὸ φεουδαρχικὸ χαρακτῆρα πὸν ἔχει τὴν περίοδο μέχρι τὸ 1910-12, περνάει, μὲ τὶς γεωργικὲς ἀπαλοτριώσεις, τὰ θεσμικὰ γενικὰ μέτρα, τὴ συνεταιριστικὴ ὀργάνωσις τῶν ἀγροτῶν κ.λπ., σ' ἓνα χαρακτῆρα καπιταλιστικὸ. Ἡ πιστοδότησις καὶ ὄχι ἡ παραγωγικὴ λειτουργία ὁμοῦ τῶν συνεταιρισμῶν, ἡ ἐξάρτησις τῆς χρηματοδότησης ἀπὸ τὶς τράπεζες, βασικὰ κατευθυνόμενες ἀπὸ τὸ μεγάλο κεφάλαιο, καὶ ὁ τρόπος πὸν ἄρχισε νὰ ἀναπτύσσεται ἡ ἐμπορία τῶν προϊόντων, ἀφῆσαν σαφῆ τὰ ἴχνη τους σὲ μιὰ γεωργία πὸν ποτὲ δὲν μπόρεσε νὰ περάσει στὰ χέρια τῶν ἀγροτῶν. Ἡ λεγόμενις «ὕπαιθρος» παρέμεινε, μὲ τὰ μικρὰ ἢ μεγαλύτερα ἀγροτικὰ τῆς κέντρα, ἐξαρτημένη καὶ ἐλεγχόμενη ἀπὸ τὰ ἀστικὰ κέντρα κατανάλωσης καὶ βασικὰ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ μποροῦμε τὴν περίοδο αὐτὴ καὶ γιὰ πρώτη φορά νὰ μιλήσουμε γιὰ ἀνάπτυξη τὸν βιομηχανικοῦ τομέα τῆς χώρας (6). Ὅμοῦς κι ἐδῶ διαπιστώνουμε πὼς ἡ προσπάθεια ἐξέλιξης τοῦ καπιταλιστικοῦ χαρακτῆρα τῆς μεταποίησης παρέ-

μεινε ημιτελής. Άσφαλώς αναπτύχθηκαν μεγάλες βιομηχανικές μονάδες στην ύφαντουργία, στα είδη διατροφής, στα χημικά προϊόντα (λιπάσματα, σαπούνια, έκρηκτικές ύλες), στα δέρματα και την επεξεργασία κτηνοδ. Όμως, μεγάλη κλίμακας βιομηχανίες υπήρξαν λίγες, ενώ οι περισσότερες παρέμειναν μικρές βιομηχανικές ή καλύτερα βιοτεχνικές ή οικογενειακές μονάδες καταναλωτικών ειδών. Άλλα και ο γενικότερος χαρακτήρας της βιομηχανίας παρέμεινε καταναλωτικός. Οι μεγάλες βιομηχανίες, μεταξύ των οποίων και οι εκμεταλλευόμενες τον ορυκτό πλούτο, διατήρησαν τις συνδέσεις του κεφαλαίου τους με το εξωτερικό κάτω από συνθήκες που δεν επέτρεψαν την ανάπτυξη της βαρείας βιομηχανίας στην Ελλάδα.

Για την ανάπτυξη του τομέα της βιομηχανίας, βασικοί συντελεστές ήταν από τη μία μεριά η εισροή του νέου πληθυσμού και από την άλλη η τάση του ελληνικού εφοπλιστικού και χρηματιστηριακού κεφαλαίου, μέσω των τραπεζών, να εγκατασταθεί στην Ελλάδα. Η σημασία του νέου πληθυσμού ήταν διπλή: από τη μία μεριά πρόσφερε ένα νέο επιχειρηματικό πνεύμα που κατευθύνθηκε στο εμπόριο και τη βιομηχανία, από την άλλη δέ, ένα μεγάλο εργατικό δυναμικό που αναγκασμένο να επιβιώσει ήταν έτοιμο να προσφέρει την εργατική του δύναμη σε ιδιαίτερα χαμηλή «τιμή».

Ο καταναλωτικός χαρακτήρας λοιπόν της ελληνικής βιομηχανίας, τα συγκεντρωμένα φτηνά-εργατικά χέρια στα αστικά κέντρα, βασικά στην Αθήνα, οι σχέσεις του μεγάλου κεφαλαίου με τις τράπεζες και η συγκέντρωση των υπηρεσιών στην πρωτεύουσα, ήταν τα βασικά κριτήρια επιλογής του τόπου εγκατάστασης των ελληνικών βιομηχανιών. Και τα κριτήρια αυτά συνέκλιναν προς την πρωτεύουσα.

Ανάλογα με τις νέες αυτές τάσεις στη διάρθρωση της γεωργίας και της βιομηχανίας, αναπτύχθηκε και το μεταπρατικό εμπόριο στη χώρα. Η διακίνηση των εσωτερικών προϊόντων, αγροτικών και βιομηχανικών, ή διόγκωση των εισαγωγικών προϊόντων που δεν παρήγαγε η χώρα, και η ανάπτυξη ορισμένων εξαγωγών, ήταν οι κύριοι συντελεστές που έδωσαν σημαντική ώθηση στην ανάπτυξη του εμπορίου, που κύριος χώρος δράσης του ήταν τα αστικά κέντρα και λιμάνια, βασικά δέ η Αθήνα και ο Πειραιάς. Σ' αυτή την προτίμηση εγκατάστασης των εμπορικών επιχειρήσεων στα νότια της χώρας άσφαλως έπαιξαν ρόλο και οι ιστορικές σχέσεις του εμπορομεστικού κεφαλαίου με το παροικιακό κεφάλαιο της Μέσης Ανατολής και της Αιγύπτου.

Με βάση λοιπόν αυτά τα κριτήρια η Αθήνα ήδη από την περίοδο αυτή, με την τεχνητή διόγκωσή της και τα ιστορικά πλεονεκτήματά της, κυριάρχησε στο σύνολο του ελληνικού χώρου. Μία κυριαρχία που δημιούργησε δυνάμεις Έλλξης και αδράνειας

προς διάφορες περιοχές: Έλλξης προς το χώρο της παλαιάς Ελλάδας και τα νησιά των Κυκλάδων και αδράνειας προς το Βορειοελλαδίτικο χώρο και τα νησιά προς τη Μ. Ασία.

3. Οι δυνάμεις αδράνειας όμως που αναπτύχθηκαν στις πύδ πάνω περιοχές σε όφελος της πρωτεύουσας όφειλονται και σε άλλους παράγοντες. Αυτό θα πρέπει ν' αναζητηθούν στη νέα κατάσταση ισορροπίας στο Βαλκανικό χώρο και στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι συνεχείς εντάσεις μεταξύ των Βαλκανικών χωρών, που τις πηγές τους θά τις βρούμε σχεδόν για όλες τις χώρες έξω απ' αυτές, ελαχιστοποιήσαν τις κοινωνικές, οικονομικές, ιστορικές διασυνδέσεις μεταξύ των γειτονικών περιοχών που πριν υπήρχαν σε σημαντικό βαθμό αναπτυγμένες. Η άνακοπή μιās προηγούμενης ιστορικής συνέχειας και η δημιουργία νέων συνθηκών ήταν φυσικό για ένα σημαντικό χρονικό διάστημα να προκαλέσει αυτές τις δυνάμεις αδράνειας και να δημιουργήσει, θά λέγαμε, συνθήκες μιās φαινομενικής «αυτάρκειας λειτουργίας» που μ' άλλα λόγια δεν ήταν παρά μιιά επικίνδυνη μακροχρόνια στασιμότητα, που μεγάλωνε το χάσμα βαθμού ανάπτυξης ως προς την πρωτεύουσα. Τουτό εξηγεί γιατί μέσα στις νέες συνθήκες εξέλιξης της Ελληνικής Οικονομίας, και παρά τό γεγονός της εισροής μεγάλου τμήματος του νέου πληθυσμού, ή Θεσσαλονίκη παρέμεινε στό τέλος της περιόδου αυτής στάσιμη σε σχέση με την εξέλιξη της περιοχής Αθήνας-Πειραιά.

Κλείνοντας τη συνοπτική αυτή ιστορική θεώρηση της εξέλιξης του δικτύου των οικισμών, διαπιστώνουμε πώς τα βασικά φαινόμενα της σημερινής δομής του ελληνικού χώρου, δηλ. ή ανισομερής σχέση κέντρου και περιφέρειας, ή αφύσικη κλιμάκωση των μεγεθών των οικισμών, με κορυφή και σε μεγάλη απόσταση την υδροκέφαλη Αθήνα, οι έλλειψεις οργανικών διαπεριφερειακών συνδέσεων, τό υπερσυγκεντρωτικό σύστημα διοίκησης, ή ακτινωτή ανάπτυξη των μεταφορών κλπ., άρχισαν να μορφοποιούνται έχοντας τις ρίζες τους στην ίδρυση του Ελληνικού Κράτους, στην περίοδο 1923-40, και αποτελούν συνέχεια της ανάπτυξης του τότε καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ένός τρόπου παραγωγής ό οποίος λόγω των εξωτερικών καταβολών του και της εσωτερικής του διάρθρωσης (μεταπρατικό εμπόριο, μικρές βιομηχανίες, βιοτεχνίες, υπηρεσίες διογκωμένες από παρασιτικά επαγγέλματα, έντονος άγροτικός χαρακτήρας, μειωμένο άγροτικό δυναμικό) δόηγγε στην ανάπτυξη μιās μικροαστικής στην πλειονοφία της κοινωνίας.

γ. χαρακτηριστικές σχέσεις και τάσεις εξέλιξης στό σημερινή δομή του δικτύου αστικών οικισμών

Σάν σημερινή περίοδο για την εξέταση της δομής του δικτύου των οικισμών, δεχόμαστε την περίοδο

ἀπὸ τὸ 1948 μέχρι σήμερα. Ἡ παραδοχὴ αὐτὴ γίνεται:

- γὰ λόγους ἱστορικῆς συνέχειας στὸ σύνολο αὐτῆς τῆς περιόδου
- ἐπειδὴ οἱ εἰδικές συνθήκες τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου καὶ στὴ συνέχεια τοῦ ἐμφύλιου (διάστημα 1940-1948) ἀπέτελεσαν οὐσιαστικὴ τομὴ καὶ πρὸς τὴν προηγούμενη περίοδο (1923-1940) καὶ σύγχρονα ἀφετηρία γιὰ τὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζουμε (καταστροφές καὶ ἀπώλειες, ἐπιλογές γιὰ τὸν τρόπο καὶ τὴ μορφή τῆς ἀνασυγκρότησης).

Μέσα ὅμως στὴν περίοδο 1948-1976 ποὺ ἐξετάζουμε, θὰ πρέπει νὰ διακρίνουμε τὶς ἔντονες διαφοροποιήσεις στὴ διάρθρωση τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου μετὰ τὸ 1960. Οἱ διαφοροποιήσεις αὐτὲς εἶναι τόσο σημαντικές, ὥστε θὰ μπορούσαμε νὰ θεωρήσουμε σὰν σύγχρονη περίοδο ἀναφορὰς τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 1960 μέχρι σήμερα. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ἡ βασικὴ σχέση τῆς ἀνισόμερης περιφερειακῆς δομῆς ὡς πρὸς τὸ κέντρο, ἔστω καὶ με τὶς νέες συνθήκες, διατηρεῖται, ἐπιβάλλει τὴν παράλληλη ἐξέταση τῆς περιόδου 1948-1960. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἐξεταστοῦν συγκριτικὰ οἱ δύο αὐτὲς περίοδοι, γιατί ἔτσι γίνεται σαφέστερο τὸ κρίσιμο σημεῖο στὸ ὁποῖο βρίσκεται ἡ ἀνισόμερη περιφερειακὴ δομὴ τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου καὶ κατὰ συνέπεια ἡ διάρθρωση τοῦ οἰκονομικοῦ δικτύου τούτου.

Ἡ πρώτη περίοδος 1948-1960 μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ σὰν φάση ἀνασυγκρότησης τῆς χώρας ἀπὸ τὶς καταστροφές τῆς περιόδου 1940-1948 καὶ προσπάθεια γιὰ «ἀνάπτυξη». Ἡ ἀνασυγκρότηση αὐτῆ, ποὺ προγραμματίστηκε καὶ με βάση τὶς νέες ἀνάγκες, στηρίχθηκε στὴ διάρθρωση τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας τοῦ μεσοπολέμου καὶ ἀκολούθησε τὶς ἴδιες οὐσιαστικὰ κατευθύνσεις. Τὰ μέτρα ποὺ πάρθηκαν, ἡ ἐπιλογὴ ποὺ ἐγίνε, οἱ στόχοι ποὺ τέθηκαν καὶ τὰ ἔργα ποὺ ὑλοποιήθηκαν, δὲν ἦσαν προσανατολισμένα πρὸς οὐσιαστικὲς διαρθρωτικὲς ἀλλαγές ποὺ θὰ ἐξασφάλιζαν, πέρα ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἰσορροπία καὶ ἐξέλιξη, τὴ συνολικὴ ἀνάπτυξη τῆς χώρας.

Παρὰ τὰ θεσμικὰ καὶ ὀργανωτικὰ μέτρα ποὺ πάρθηκαν στὴ γεωργία, πραγματοποιήθηκαν ἐπιτυχῶς διαρθρωτικὲς ἀλλαγές, με ἀποτέλεσμα ὁ ἀγροτικός πληθυσμὸς νὰ φυτοζοοῖ, νὰ μεταναστεύει ὑπερπόντιο ἢ νὰ ἀναζητεῖ καλύτερη τύχη στὴν πρωτεύουσα.

Ἡ βιομηχανία, παρὰ τὰ προγράμματα ἐξηλεκτρισμοῦ, τὰ θεσμικὰ μέτρα γιὰ τὴν προσέλκυση ξένων κεφαλαίων, γιὰ τὴν πιστοδότηση τῶν ἐπαρχιακῶν βιομηχανιῶν, τὴν ἀποκέντρωση τῆς βιομηχανίας, τὴν προστασία τῶν ἐγχώριων προϊόντων, διατήρησε τὰ παλιὰ δομικὰ χαρακτηριστικὰ της: καταναλωτικὸς χαρακτήρας, μικρὲς μονάδες με χαμηλὸ ἐπεν-

δεδυμένο κεφάλαιο, ἐλλιπὴ ὀργάνωση καὶ τεχνολογικὸ ἐξοπλισμό. Ἡ βαρεῖα βιομηχανία ἐλάχιστη ἀναπτύχθηκε. Ὁ μόνος τομέας τῆς οἰκονομίας ποὺ σημείωσε σημαντικὴ ἀνοδο ἦταν οἱ οἰκοδομικοὶ κλάδοι, ποὺ ἀπορρόφησαν τὶς ἰδιωτικὲς ἐπενδύσεις καὶ ἀποταμιεύσεις καὶ ἐπέλεξαν σὰν βασικὸ χῶρο δράσης τους τὴν πρωτεύουσα.

Τὰ σημαντικὰ δημόσια ἔργα ὁδοποιίας καὶ ὑποδομῆς γενικότερα, ἐνῶ βοήθησαν σὲ κάποιο βαθμὸ τὴν ἀνάπτυξη τῆς περιφέρειας, οὐσιαστικὰ ἐνέτειναν τὴν ἐλκτικὴ δύναμη τῆς Ἀθήνας.

Μέσα ἀπὸ αὐτὲς τὶς συνθήκες ἡ πρωτεύουσα διατήρησε τὴν ἀποκλειστικότητα στὰ κριτήρια ἐπιλογῆς τοῦ τόπου ἐγκατάστασης τῶν βιομηχανιῶν (7) (κέντρο ὑπηρεσιῶν κατανάλωσης προϊόντων, κεντρικὸς κόμβος συγκοινωνιῶν καὶ τουριστικῶν μεταφορῶν, περιοχὴ οἰκοδομικῆς δραστηριότητας, ἀγορὰ ἐργασίας). Ἡ ἐλκτικὴ αὐτὴ δύναμη τῆς στὸν πληθυσμὸ δημιουργοῦσε ὅπως εἶναι φυσικὸ πολλαπλασιαστικὲς ἐλκτικὲς δυνάμεις, τόσο γιὰ τὴ βιομηχανία, ὅσο καὶ γιὰ τὸ ἐμπόριο καὶ τὶς ὑπηρεσίες. Τὴν περίοδο αὐτὴ, ὑπῆρξε σημαντικὴ ἔνταση τοῦ διαφορετικοῦ ρυθμοῦ ἐξέλιξης μεταξὺ κέντρου καὶ περιφέρειας (σὸ ὄφελος τοῦ πρώτου), ἔνταση διηλ. τῆς ἀνισόμερης ἀνάπτυξης. Αὐτὸ φυσικὰ δημιούργησε πιεστικὲς καταστάσεις ποὺ σὲ συνδυασμὸ με τὰ καινούργια δεδομένα τῆς 10ετίας 61-71 ὁλοκλήρωσαν τὴν κρίσιμη διάρθρωση τῶν περιφερειακῶν σχέσεων τῆς χώρας.

Τὴν ἴδια περίοδο 1948-60, οἱ χώρες τῆς Δ. Εὐρώπης, ἀκριβέστερα τῆς Κεντρικῆς (Δ. Γερμανία, Βέλγιο, Ὁλλανδία, Γαλλία, Λουξεμβούργο), ἔχοντας προωθηθεῖς τὴν ἀνασυγκρότηση τῶν ἐθνικῶν τους οἰκονομιῶν δημιουργοῦν τὴν ΕΟΚ. Γιὰ τὶς χώρες αὐτὲς, ἡ παραπέρα ἀνάπτυξη σήμανε αὐξητικὴ τῆς παραγωγῆς τους στὸ διεθνὲς ἀνταγωνιστικὸ ἐπίπεδο, καὶ ἐπομένως μεγάλες ἀνάγκες σὲ φτηνὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ (ποῦ ἐν μέρει ἔλειπε λόγω τῶν ἀπολειπῶν τῶν πολέμων).

Γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἡ ὑπογραφή τῆς σύμβασης μετὰ τὴν ΕΟΚ τὸ 1961 (με πρόβλεψη εἰσδοχῆς της τὸ 1980) καὶ ἡ ταυτόχρονη σχεδὸν ὑπογραφή τῶν συμβάσεων ἐργασίας με τὶς χώρες αὐτὲς (1958 μετὰ τὸ Βέλγιο, 1961 μετὰ τὴ Δ. Γερμανία κλπ.), πέρα ἀπὸ τὶς προθέσεις γιὰ μιὰ ἀναδιάρθρωση τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας, ἔδωσαν μιὰ «προσωρινὴ λύση», ὅπως ἀποκαλεῖσθε τότε, στὸ πρόβλημα τοῦ πλεονάζοντος ἀγροτικοῦ δυναμικοῦ τῆς χώρας.

Στὰ πλαίσια τῆς προσπάθειας καπιταλιστικοποίησης τῆς χώρας ἐπιδιώκεται τὴν περίοδο 1961-73 ἐξασφάλιση δανείων, σύνδεση με διεθνῆς ὀργανισμοῦ, εἰσαγωγὴ ξένων κεφαλαίων γιὰ ἐπενδύσεις. Στὸ χῶρο, οἱ ἐγγυήσεις γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν ξένων κεφαλαίων ἐκφράζονται ἀπὸ τὴ μεριὰ τῆς πολιτείας μετὰ τὴν εἰσαγωγὴ καὶ τὴν προσπάθεια ἐφαρμογῆς τοῦ οἰκονομικοῦ προγραμματισμοῦ καὶ

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. 'Εξέλιξη του αριθμού των πόλεων κατά κατηγορίες μεγεθών μεταξύ 1951, 1961 και 1971

	1951	1961	1971	Αριθμός πόλεων με αύξομείωση			
				Αύξηση 1951 - 1961	Μείωση 1951 - 1961	Αύξηση 1961 - 1971	Μείωση 1961 - 1971
10.000 - 19.999	28	25	23	21	4	12	11
20.000 - 29.999	12	12	12	10	2	10	2
30.000 - 39.999	6	8	10	7	1	8	2
40.000 - 49.999	4	3	5	3	—	2	2
50.000 - 59.999	1	2	1	2	—	1	—
60.000 - 69.999	—	1	—	1	—	—	—
70.000 - 79.999	1	—	1	—	—	1	—
80.000 - 89.999	—	1	2	1	—	2	—
90.000 - 99.999	1	—	—	—	—	—	—
100.000 - 149.999	—	1	1	1	—	1	—
150.000 - 249.999	—	—	—	—	—	—	—
250.000 - 499.999	1	1	—	1	—	—	—
500.000 - 999.999	—	—	1	—	—	1	—
1.000.000 - 1.999.999	1	1	—	1	—	—	—
2.000.000	—	—	1	—	—	1	—
	55	55	57				

του χωροταξικού σχεδιασμού που έχουν ενταχθεί στις επιλογές και τους στόχους ανάπτυξης.¹

Ασφαλώς, μέσα στά πλαίσια της προοπτικής αναδιάρθρωσης της ελληνικής οικονομίας, το γεγονός αυτό αποτέλεσε λογική συνέπεια. Θά πρέπει όμως να τονιστεί, ότι συμπίπτει με την περίοδο έντασης του διεθνούς καπιταλιστικού ανταγωνισμού στο χώρο της Μέσης Ανατολής και της Αφρικής και την ανάγκη των διεθνών μονοπωλίων και πολυεθνικών εταιριών, πέρα από τον πολιτικοστρατιωτικό έλεγχο της χώρας ν' αποκτήσουν εγγυημένα οικονομικά έρείσματα, που θά εξασφάλιζαν τις μελλοντικές τους επιδιώξεις.

Έτσι, παρουσιάζεται το έπιφανειακό αντιφατικό φαινόμενο στην περίοδο 1960-73, από τη μία μεριά να μεταναστεύει το εργατικό δυναμικό της χώρας

1. Π. Λουκάκης, βλ. (3) ύποσημ. 4, 5, την εποχή αυτή ιδρύονται: το σημερινό Κέντρο Οικονομικού Προγραμματισμού και Έρευνών (ΚΕΠΕ) με διευθυντή τον Ανδρέα Παπανδρέου, και από το Υπουργείο Συντονισμού οι Υπηρεσίες Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΥΠΑ) ύπαγομενες σ' αυτό. Έπίσης λειτουργεί την ίδια εποχή ο Όργανισμός Βιομηχανικής Ανάπτυξης (ΟΒΑ) που αργότερα θά μετατραπεί στην Έλληνική Τράπεζα Βιομηχανικής Ανάπτυξης (ΕΤΒΑ). Παράλληλα στην Έδρα Πολυεδομίας του ΕΜΠ αρχίζει η επεξεργασία διπλωματικών εργασιών σέ θέματα περιφερειακής ανάπτυξης, και αργότερα ιδρύεται από αυτήν το Σπουδατήριο Πολυεδομικών Έρευνών που γιά λογαριασμό του κράτους εκπόνησε σχέδια περιφερειακής ανάπτυξης γιά την Πελοπόννησο, Ήπειρο, Θεσσαλία. Βλ. Δ. Αθανασόπουλος, 'Η [περιφερειακή] ανάπτυξη - Έννοια και προϋποθέσεις, Έστια, Αθήνα (1962) και ΚΕΠΕ, Χωροταξική μελέτη εθνικού δικτύου αστικών οικισμών, Αθήνα, 1965, και ΟΒΑ, Γενική επισκόπηση της Έλληνικής Βιομηχανίας, Αθήνα, 1962 και Α. Αραβαντινός - Ι. Πετρίδης, «Περιφερειακή ανάπτυξη - Μεθοδολογία ανάλυσεως», εκδ. ΤΕΕ, Αθήνα, 1965.

και από την άλλη να δημιουργούνται προϋποθέσεις εγκατάστασης στην Ελλάδα μεγάλων διεθνών βιομηχανικών συγκροτημάτων. Ακριβώς όμως αυτές οι αντίφασεις κι όσα πιό πάνω αναφέρθηκαν, έδωσαν την «προσωρινή διέξοδο» στην προηγούμενη κρίσιμη κατάσταση και δημιουργήσαν προϋποθέσεις γιά διαρθρωτικές αλλαγές στο χαρακτήρα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Προκάλεσαν όμως έντονες υπεραβολές στην περιφερειακή συγκρότηση της χώρας, γιαι το εργατικό δυναμικό έφευγε από την περιφέρεια ενώ οι ξένες και ελληνικές ξένες εταιρίες αναζητήσαν τον τόπο εγκατάστασής τους εκεί που ύπρχε φτηνό εργατικό δυναμικό, δηλαδή την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη.

Η συλλογιστική που αναπτύχθηκε πιό πάνω μās οδηγεί στη διαπίστωση πώς οι επιπτώσεις της ανισόμερης ανάπτυξης, σέ περιφερειακό επίπεδο, παράλληλα με την υπερτροφική διόγκωση της πρωτεύουσας δημιούργησαν διαλυτικά φαινόμενα, τόσο στην έσωτερική δομή των περιφερειών, όσο και στις μεταξύ των περιφερειών διασυνδέσεις, με άμεσες επιδράσεις στην έσωτερική συνοχή του ελληνικού χώρου και τη διάρθρωση του δικτύου των οικισμών του.

a. Η εξέλιξη των αστικών κέντρων κατά μέγεθος

Στην πορεία της μεταπολεμικής εξέλιξης των αστικών κέντρων παρατηρήθηκε πώς ο συνολικός τους αριθμός δέν μεταβλήθηκε (πίν. 2). Οι δύο νέοι οικισμοί που εμφανίζονται στα αστικά κέντρα μεταξύ 1961-1971, δηλ. τα Άνω Λιόσια κι ο Άσπρόπυργος, εντάσσονται ουσιαστικά στο πολυεδομικό

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. Έξελιξη του αστικού πληθυσμού κατά κατηγορίες μεγεθών πόλεων

Μεγέθη πόλεων	Αριθμός πόλεων	1961			1971		
		Συνολικός πληθυσμός	%	Αριθμός πόλεων	Συνολικός πληθυσμός	%	
10.000 - 19.999	25	372.962	10,3	23	330.176	7,1	
20.000 - 29.000	12	301.396	8,3	12	281.548	6,0	
30.000 - 39.000	8	259.872	7,1	10	331.702	7,1	
40.000 - 49.999	3	127.938	3,5	5	210.304	4,5	
50.000 - 59.999	2	106.799	2,8	1	53.026	1,1	
60.000 - 69.999	1	69.983	1,9	—	—	—	
70.000 - 79.999	—	—	—	1	72.760	1,6	
80.000 - 89.999	1	80.846	2,2	2	172.806	3,8	
90.000 - 99.000	—	—	—	—	—	—	
100.000 - 149.999	—	103.985	2,8	1	120.847	2,6	
150.000 - 249.999	—	—	—	—	—	—	
250.000 - 499.999	1	380.648	10,4	—	—	—	
500.000 - 999.999	—	—	—	1	567.360	11,9	
1.000.000 - 1.999.999	—	—	—	—	—	—	
2.000.000	1	1.852.709	50,7	1	2.540.241	54,3	
	55	3.657.709	100,0	57	4.670.270	100,0	

Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ. Απογραφή 1971.

συγκρότημα της Αθήνας.¹ Από την εξέταση των ελληνικών πόλεων κατά κατηγορίες μεγεθών προκύπτει, ότι ο μεγαλύτερος αριθμός πόλεων κυμαίνεται μεταξύ 10.000-40.000 κατ. μ' ένα ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό οικισμών άρνητικής πληθυσμιακής μεταβολής (κυρίως στην κατηγορία 10.000-19.999 κατ.). Τουτό επαληθεύεται κι από τον πίνακα 3 στον οποίο τα ποσοστά του αστικού πληθυσμού των παραπάνω κατηγοριών, σε αντίθεση με την έντονώτατη αύξηση του συνόλου, παρουσιάζουν χαρακτηριστική μείωση. Από τον πίνακα 2 προκύπτει, ότι η ανώμαλη κλιμάκωση και των ελληνικών πόλεων κατά μέγεθος, παρ' όλες τις αυξητικές τάσεις των μεσαίου μεγέθους αστικών κέντρων, εντάθηκε λόγω της διόγκωσης της Αθήνας και της απότομης αύξησης του πληθυσμού της Θεσσαλονίκης. Η διεύρυνση αυτή της απόστασης μεταξύ των μικρών αστικών κέντρων και των μεγαλύτερων, επαληθεύεται από τα στοιχεία του πίνακα 3.

β. Γενικά χαρακτηριστικά της εξέλιξης και κατανομής των αστικών οικισμών στο χώρο

Εξετάζοντας την κατανομή των οικισμών πάνω από 2.000 κατ., διαπιστώνουμε πως ο μεγαλύτερος αριθμός τους, που συγκεντρώνει και το σημαντικότερο ποσοστό του πληθυσμού της χώρας, είναι συγκεντρωμένος στο ανατολικό τόξο της ηπειρωτικής Ελλάδας (χάρτης 1).² Το μεγαλύτερο και πολυπλη-

θέστερο επίσης ποσοστό οικισμών συγκεντρώνεται στις πεδινές περιοχές, και κυρίως στην περιοχή κάτω από την ύψομετρική καμπύλη των 100 μ. Ήδη το 1961 (πίν. 4), το 54,84% του πληθυσμού ήταν συγκεντρωμένο στους 3.073 από τους 11.615 οικισμούς της χώρας μέσα στην καμπύλη των 100 μ., ενώ μέχρι τα 400 μ. ήταν κατανεμημένο το 83,23% του πληθυσμού, σε 6.522 οικισμούς. Επισημαίνεται το γεγονός, ότι από τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα (πάνω από 50.000 κατ.) τα περισσότερα είναι παραθαλάσσια (πλην Λάρισας, Ιωαννίνων, Σερρών και Αγρινίου). Τα περισσότερα επίσης είναι σύνθετοι κυκλοφοριακοί κόμβοι με δύο τουλάχιστον από τα 3 είδη μεταφορικών δικτύων (χερσαίων, θαλασσίων, έναερίων).

Στην πορεία της εξέλιξης του πληθυσμού των αστικών κέντρων, αλλά και των διαφόρων περιφερειών γενικότερα, διαπιστώνουμε ουσιαστικές μεταβολές μεταξύ 1951-1961 και 1961-1971.

1. Ένω στη χρονική περίοδο 1951-61 το σύνολο σχεδόν των περιφερειών και αστικών κέντρων της χώρας παρουσίαζε αύξηση πληθυσμού (με εξαίρεση την Κεντρική-Νότια Πελοπόννησο και τα αιγαιοπελαγίτικα νησιά), στη χρονική περίοδο 1961-71 παρουσιάζεται εντελώς αντίθετη εικόνα. Περιοχές έντονης πληθυσμιακής αύξησης, όπως η Θεσσαλία κι η Μακεδονία, παρουσιάζουν στην τελευταία χρονική περίοδο έντονώτατη μείωση, και μάλιστα η Μακεδονία στο μεγαλύτερο ποσοστό και στα αστικά κέντρα της (χάρτες 2 και 3).

2. Παρ' όλα αυτά, τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της ηπειρωτικής Ελλάδας (μ' εξαίρεση τα παραπάνω που αναφέρθηκαν), σ' αντίθεση με τους χώρους άμεσης έπιρροής τους (τους νομούς), συνέχισαν ν'

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. Κατανομή πληθυσμού και οικισμών κατά υψομετρικές χαμπύλες

Υψομετρικές χαμπύλες	Κατανομή οικισμών		Κατανομή πληθυσμού	
	Απόλυτοι αριθμοί	%	Απόλυτοι αριθμοί	%
Σύνολο	11.615	100,00	8.388.553	100,00
0 - 99	3.073	26,46	4.660.077	54,84
100 - 199	1.906	16,41	1.364.062	16,26
200 - 299	1.309	11,28	577.221	6,88
300 - 399	1.131	9,74	440.017	5,25
400 - 499	938	8,07	331.957	3,96
500 - 599	836	7,20	267.066	3,15
600 - 699	745	6,41	294.125	3,51
700 - 799	586	5,05	220.762	2,63
800 - 899	449	3,86	133.439	1,59
900 - 999	313	2,69	85.507	1,02
1000 - 1099	170	1,46	45.507	0,53
1100 - 1199	103	0,89	23.231	0,28
1200 - 1299	33	0,28	3.375	0,04
1300 - 1399	11	0,09	853	0,01
1400 - 1499	9	0,08	529	0,01
1500 -	3	0,03	1.004	0,01

Π Η Γ Η: ΕΣΥΕ, 'Απογραφή Πληθυσμού — Κατοικιών 1961, τόμος Α1, πίν. IV.

αυξάνουν και μάλιστα με έντονους ρυθμούς αύξησης (χάρτης 4).

Δυστυχώς, δεν υπάρχουν στοιχεία για τις εσωτερικές μετακινήσεις του πληθυσμού της χώρας. Μπορεί όμως κανείς να υποθέσει βάσιμα (σε συνδυασμό με την εξωτερική μετανάστευση, την υπέρμετρη διόγκωση της 'Αθήνας και Θεσσαλονίκης και την έντονη αύξηση του πληθυσμού των μεσαίων αστικών κέντρων), ότι αντικαθίσταται ο πληθυσμός στα μικρότερα αστικά κέντρα. 'Υπάρχει, θά λέγαμε, μία πληθυσμιακή μετάγχιση από τους αγροτικούς οικισμούς προς την 'Αθήνα μέσω των μικρότερων αστικών οικισμών. Φυσικά, τούτο παράλληλα με την κατ' ευθείαν μετακίνηση προς την πρωτεύουσα ή τη Θεσσαλονίκη.

3. Οί νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν στην περίοδο 1961-1971 επηρέασαν κατά διαφορετικό τρόπο το χαρακτήρα της μετανάστευσης στις διάφορες περιοχές της χώρας. 'Η μετανάστευση, από «εuropeϊκή» μέχρι το 1960 (8), μετατράπηκε σε «ευρωπαϊκή» (χάρτης 5) και επηρέασε κυρίως περιφέρειες, όπως ή Θεσσαλία, Μακεδονία, Θράκη, που κατ' έξοχή είχαν πριν μικρό μεταναστευτικό ρεύμα, και παρουσίασαν τις μικρότερες εσωτερικές μετακινήσεις του εργατικού δυναμικού προς την πρωτεύουσα (χάρτες 5 και 6). Είμαι πολύ χαρακτηριστικές οι διαφορές των διαγραμμάτων μετανάστευσης, ποσοτικά και σε μορφή, μεταξύ των περιφερειών της Βόρειας και Νότιας Ελλάδας, καθώς και ο διαφορετικός βαθμός εξέλιξής τους μετά την προσωρινή μείωση της μετανάστευσης το 1967, λόγω της οικονομικής κρίσης στη Δ. Ευρώπη.

'Επισημαίνεται τέλος, ο ύψηλός (σ' απόλυτους αριθμούς) βαθμός συμμετοχής της 'Αθήνας στη

μετανάστευση, που έξηγει μέχρις ενός βαθμού τις δομικές αδυναμίες της προσφοράς απασχόλησης άκόμα και στην πρωτεύουσα.

4. Τό παθογενές φαινόμενο της μετανάστευσης, όπως συνεχίστηκε στην περίοδο 1961-1971, καθώς και ή έντονη εσωτερική μετακίνηση προς τή μεσαία αστικά κέντρα και βασικά την πρωτεύουσα και τη Θεσσαλονίκη, είχαν άρνητικότερη επίδραση στη σύνθεση του πληθυσμού των περιφερειών (χάρτες 7, 8).¹ Σε μεγάλα τμήματα της χώρας (όπως οι νησιώτικοι χώροι, ή Κεντρική-Νότια Πελοπόννησος, ή Κεντρική-Δυτική Στερεά Ελλάδα), ο παραγωγικός πληθυσμός έχει μειωθεί σε επικίνδυνο βαθμό. 'Αλλά και στις υπόλοιπες περιοχές ή κατάσταση εμφανίζει επικίνδυνες μεταβολές, άκόμη και σ' εκείνες που περιλαμβάνουν τή σημαντικότερα αστικά κέντρα της Χώρας (τουλάχιστον σ' ό,τι αφορά τον πληθυσμό της περιοχής άμεσης έπιρροής τους).

5. 'Η επικίνδυνη μείωση του παραγωγικού πληθυσμού των διάφορων περιφερειών κι οι έντονότερες διαφοροποιήσεις στη σύνθεση του πληθυσμού μεταξύ τους διαπιστώνονται από τή εξέλιξη γεγονότα:

- Από τή σε μεγάλο βαθμό μείωση του ενεργού πληθυσμού της χώρας, που προέρχεται κατά βάση από τή αγροτικές περιοχές (πίν. 5).
- Από τή μεγάλη συγκέντρωση του πληθυσμού στα αστικά κέντρα, με κυρίαρχους πόλους έλξης τήν 'Αθήνα και τή Θεσσαλονίκη (πίν. 3 και σχ. 9).
- Από τή μικρή αύξηση (σ' αντίθεση με τή πιό

1. Παρ' όλο που ή ένοπιήση των ήλικιών 15-45 δεν παρέχει άπόλυτα άκριβή εικόνα για τή επί μέρους διαφοροποιήσεις των ήλικιών αυτών, έν τούτοις ή συγκριτική παρουσίαση παρέχει σαφή εικόνα των διαρθρωτικών διαφοροποιήσεων στη σύνθεση του πληθυσμού των περιφερειών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5. Κατανομή ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ κατὰ κλάδους οἰκονομικῆς δραστηριότητος

Οἰκονομικοὶ κλάδοι	Ἐνεργὸς πληθυσμὸς			
	1961		1971	
	Ἄτομα	%	Ἄτομα	%
Γεωργία, Δάση	1.960.446	53,9	1.330.320	40,5
Μεταλλεία, Ὀρυκτεία	21.510	0,69	20.980	0,6
Βιομηχανία	488.577	13,4	539.880	16,4
Δημόσια Ἔργα	167.364	4,6	255.020	7,8
Ἡλεκτρισμὸς, Φωταεῖριο, Ὑδρευση	19.804	0,6	24.960	0,7
Ἐμπόριο, Ξενοδοχεῖα				
Ἐστιατόρια	266.070	7,3	350.420	10,7
Μεταφορῆς, ἐπικοινωνίες	153.867	4,2	213.140	6,5
Ὑπηρεσίες	439.471	12,1	487.360	14,9
δὲν δηλώθηκε ἀκριβῶς	121.492	3,3	61.800	1,9
Σύνολο	3.638.601	100,0	3.283.800	100,0

Π Η Γ Η: ΕΣΥΕ.

πάνω ἔντονες μεταβολές) τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας στὴν περίοδο 1961-71 (4,1%) σὲ σχέση μετὰ τὴν περίοδο 1951-1961 (9,9%).

6. Γιὰ τὴ διάρθρωση τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων καὶ τὴ δομὴ τῆς ἀπασχόλησης στὰ ἀστικά κέντρα, δὲν ὑπάρχουν πρόσφατα στοιχεία. Σὲ μιὰ προσπάθεια διερεύνησης ἀπὸ σχετικὰ παλιότερα στοιχεία, προκύπτουν τὰ ἑξῆς:

α. Στὰ περισσότερα ἀστικά κέντρα κυριαρχοῦν μὲ σημαντικὴ συμμετοχὴ ὁ δευτερογενὴς καὶ τριτογενὴς τομέας (χάρτης 10). Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν ὀρισμένα μικρὰ ἀστικά κέντρα, ὅπως ἡ Ἀμαλιάδα, ἡ Κατερίνη, ἡ Βέροια, ἡ Κομοτηνὴ, τὸ Διδυμοτείχο, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν ἔντονη ἀπασχόληση στὸν πρωτογενῆ τομέα.

β. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τὴ Θεσσαλονικὴ καὶ τὰ μικρὰ ἀστικά κέντρα, ποὺ διαγράφουν ἕνα τόξο ἀκτίνια 80 χμ. γύρω τους (π.χ. Χαλκίδα, Νάουσα, Ἐδεσσα κλπ.), ἀξιόλογες βιομηχανικὲς συγκεντρώσεις παρουσιάζουν κυρίως ἡ Πάτρα, ὁ Βόλος, τὸ Ἡράκλειο καὶ λιγότερο ἡ Λάρισα, ἡ Καβάλα, ἡ Καλαμάτα, τὸ Αἴγιο, ἡ Σῦρος καὶ ἡ Ρόδος (χάρτες 11, 12). Τονίζεται ὅμως ὅτι (ἐκτὸς τῆς Ἀθῆνας, τῆς Θεσσαλονικῆς καὶ τοῦ Βόλου) ἡ βιομηχανία ἐντοπίζεται στοὺς κλάδους εἰδῶν διατροφῆς καὶ καταναλωτικῶν εἰδῶν ἢ σὲ τελείως ἐξειδικευμένες βιομηχανίες (π.χ. κarpός, ὑφαντουργεῖα).

γ. Σ' ὅτι ἀφορᾷ τὰ μεγέθη τῶν βιομηχανικῶν μονάδων, διαπιστώνουμε ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τὴ Θεσσαλονικὴ, τὴν Πάτρα, τὸ Βόλο, τὴ Λάρισα καὶ τὰ ἀστικά κέντρα ἐξειδικευμένης βιομηχανικῆς ἀπασχόλησης, τὰ ὑπόλοιπα ἀστικά κέντρα περιλαμβάνουν μικρὲς μεταποιητικὲς μονάδες 1-5 ἀπασχολουμένων, ποὺ βασικὰ σκοποῦν ἢ καλύπτουν τὶς τοπικὲς ἀνάγκες τους (χάρτης 13).

δ. Σχετικὰ μετὰ τὴ δομὴ τοῦ τριτογενῆ τομέα, ἂν καὶ δὲν ὑπάρχουν ἀναλυτικὰ στοιχεία, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ διαπιστώσει, χωρὶς πιθανότητες μεγάλης ἀπόκλισης, πὼς, ἐκτὸς τῆς Ἀθῆνας καὶ τῆς Θεσσαλονικῆς, τὸ σύνολο τῶν ὑπόλοιπων ἀστικῶν κέντρων περιλαμβάνει ὑπηρεσίες (δημόσιες, τραπεζικὲς, μικρὲς ἰδιωτικὲς), ἐμπόριο καὶ σὲ εἰδικὲς περιπτώσεις τουρισμὸ, ποὺ καλύπτουν βασικὰ τοπικὲς ἀνάγκες σὲ ἐπίπεδο νομοῦ (ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένες δικαστικὲς, θρησκευτικὲς ἢ εἰδικὲς ὑπηρεσίες περιφερειακοῦ ἐπιπέδου).

7. Ἄν θέλουμε νὰ διατυπώσουμε μιὰ ὑπόθεση γιὰ τὴ σημερινὴ περιφερειακὴ διάρθρωση τῆς ἀπασχόλησης καὶ τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων στὰ ἀστικά κέντρα, θὰ λέγαμε, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν χάρτη 14, ὅτι ἡ ἀνισόμορη κατανομὴ Ἀθῆνας-Θεσσαλονικῆς καὶ περιφερειακῶν ἀστικῶν κέντρων, ἔχει διευρυνθεῖ. Τοῦτο προκύπτει, σ' ὅτι ἀφορᾷ τὴν Ἀθήνα, κὶ ἀπὸ μερικὸς χαρακτηριστικὸς ἀριθμὸς: (9)

- Τὸ 1963 ἡ πρωτεύουσα περιλάμβανε τὸ 27,5% τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τὸ 46,5% τῶν ἀπασχολουμένων στὴ βιομηχανία.
- Τὸ 1969 ἀνίστοιχα 32,7% καὶ 45%.
- Τὸ 1971 συγκέντρωσε τὸ 64,0% τῶν ἀπασχολουμένων στὴ βαρεῖα καὶ τὸ 56,5% τῶν ἀπασχολουμένων στὴν ἐλαφρὰ βιομηχανία.
- Τὸ 1971 συγκέντρωσε τὸ 46% τῶν καταστημάτων χονδρικοῦ ἐμπορίου, τὸ 59,6% τῶν ἀπασχολουμένων σ' αὐτὸ καὶ τὸ 58,5% τῶν ἀπασχολουμένων στὸ λιανικὸ ἐμπόριο.
- Τὸ 1971 συγκέντρωσε τὸ 69,5% τῶν ἀπασχολουμένων στὰ γραφεῖα καὶ τὸ 50% στὰ γραφεῖα βιομηχανιῶν.
- Τὸ 1967 κατανάλωνε τὸ 41% τῆς συνολικῆς ἠλεκτρικῆς ἐνέργειας τῆς χώρας καὶ τὸ 32,5% ἀντίστοιχα τὸ τομέα τῆς κατοικίας.

- Το 1963 ήδη συγκέντρωνε το 64% της καταναλωτικής δύναμης της χώρας και συμμετέχει σήμερα με 65% του δηλωμένου εισοδήματος.
- Το σύνολο των Τραπεζών έχουν τη βασική έδρα τους στην Αθήνα.
- Η Αθήνα συγκεντρώνει το 50% των νοσοκομειακών κλινών, το 60% των γιατρών και πάνω από 50% των εξειδικευμένων γιατρών.

Στη σημερινή εξέλιξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, με τη διεύρυνση του χάσματος της ανισόμερης ανάπτυξης μεταξύ κέντρου και περιφερειών και των περιφερειών μεταξύ τους, διαπιστώνεται συνεχής εγκατάλειψη των μικρών οικισμών, αρχικά των ορεινών, βαθμιαία των ήμιορεινών και σ' όρισμένες περιπτώσεις και των πεδινών περιοχών. Πρέπει να τονισθεί, ότι πολλοί από τους οικισμούς αυτούς, δημιουργημένοι μέσα από συνθήκες προκαπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, έχουν εκπληρώσει σήμερα τόν ιστορικό τους ρόλο και οι πιθανότητες διατήρησής τους είναι ελάχιστες. Σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις επιβάλλεται η εγκατάλειψή τους. Το πρόβλημα βέβαια που παρουσιάζεται σήμερα είναι, ότι στις σχέσεις της δομής του οικιστικού πλέγματος της χώρας, όπως αυτές διαμορφώνονται, η εγκατάλειψη των μικρών οικισμών άποτελει λιγότερο την αναγκαία συνέπεια της εκπλήρωσης του ιστορικού τους ρόλου και περισσότερο ένα ανεξέλεγκτο σύνδρομο φαινόμενο των διαλυτικών τάσεων που αναπτύσσονται στην περιφέρεια.

Η βασική παράμετρος που χαρακτηρίζει το σύστημα του οικιστικού πλέγματος εκφράζεται με τη σχέση:

- α) Πρωτεύουσα = εθνικό κέντρο υπηρεσιών και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου,
- β) Θεσσαλονίκη = διαπεριφερειακός πόλος συγκέντρωσης υπηρεσιών και κεφαλαίου,
- γ) Υπόλοιπα αστικά κέντρα = κέντρα υπηρεσιών που εξαρτώνται από το κέντρο και ελέγχουν ένα χώρο άμεσης έπληρωσης (τάξης νομού), που οι μικροί του οικισμοί διαλύονται και εγκαταλείπονται σε βαθμό ανάλογο με την απόσταση από τα αστικά αυτά κέντρα.

γ. Γενικές τάσεις εξέλιξης

Η παραπέρα εξέλιξη της διάρθρωσης του ελληνικού οικιστικού δικτύου δεν μπορεί παρά να ιδωθεί μέσα στην εξέλιξη των παραγωγικών σχέσεων του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Η προσπά-

θεια επομένως διερεύνησης αυτής της μελλοντικής πορείας πρέπει απαραίτητα να λάβει υπ' όψη της όρισμένες νέες συνθήκες που θα μεταβάλουν ένδεχομένως σημαντικά το σύνολο των σχέσεων βάσης και εποικοδομήματος. Οι συνθήκες αυτές αφορούν τις διαγραφόμενες τάσεις διαφοροποίησης της συσχέτισης των περιφερειακών και μητροπολιτικών κέντρων, που μεταφράζονται σε:

- μετατόπιση του κεφαλαίου από το κέντρο στην περιφέρεια, ή οποία επομένως εμφανίζει εντεινόμενους ρυθμούς βιομηχανικής ανάπτυξης
- παράλληλη άνακοπή του μεταναστευτικού ρεύματος από την περιφέρεια στο κέντρο και παλιννόστηση των ξένων έργων στους τόπους προέλευσής τους.

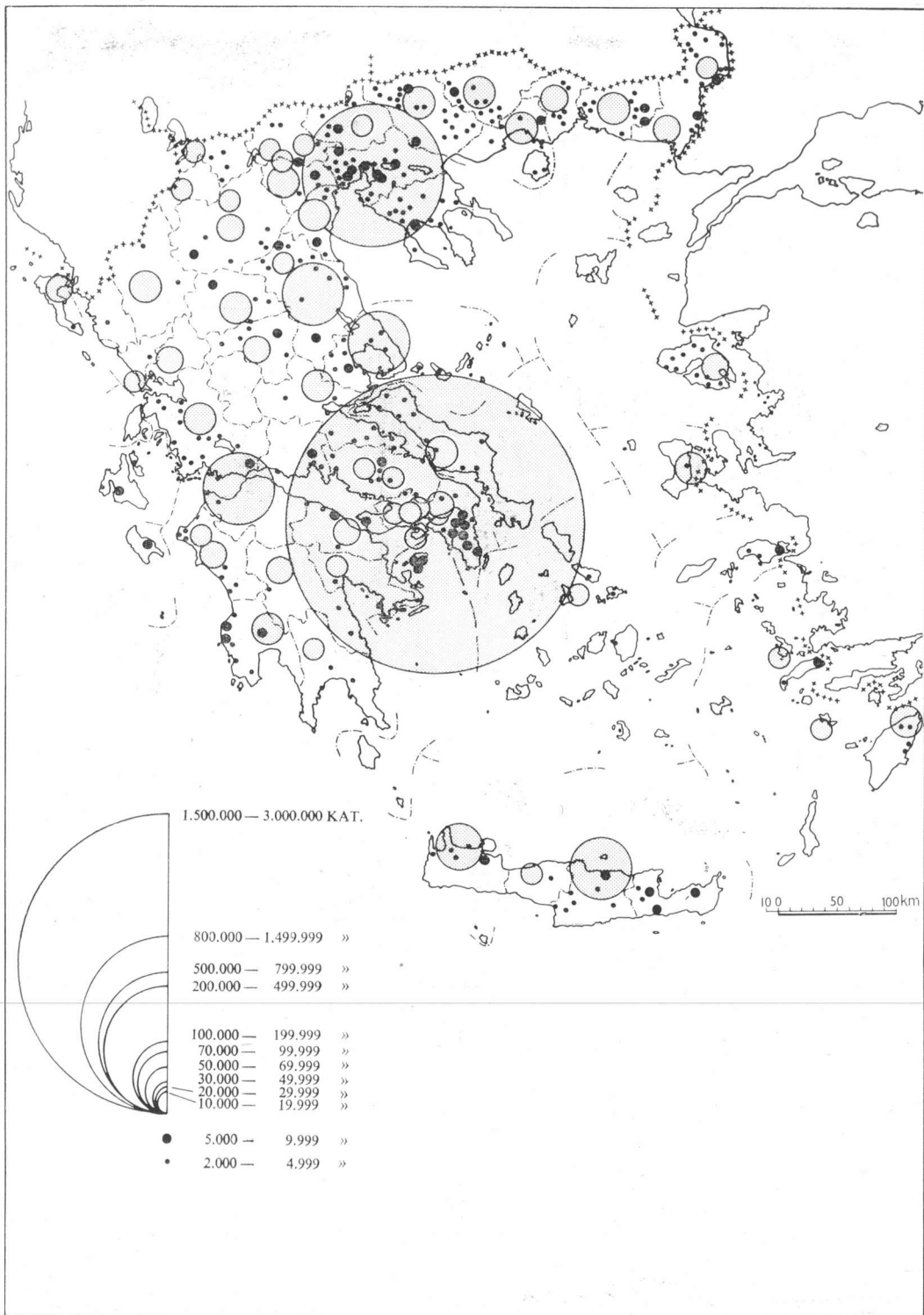
Για την Ελλάδα, οι μεταβολές αυτές θα σημάδουν μεταξύ άλλων ότι:

- θα πρέπει να γίνουν ουσιαστικές επιλογές για τη χωροθέτηση των βιομηχανικών συγκεντρώσεων
- θα υπάρξει ανάγκη αντιμετώπισης του προβλήματος άπασχόλησης των μεταναστών που θα επιστρέψουν, και κατά συνέπεια πρόβλεψης του τόπου που θα εγκατασταθούν
- θα μετακινηθεί ένδεχομένως προς την Ελλάδα μεγάλος αριθμός εργατικού δυναμικού από το νότο, που θα δημιουργήσει εκτός των άλλων ανταγωνιστικές τάσεις στο επίπεδο άμοιβής της εργασίας
- θα αύξηθούν σημαντικά οι ανάγκες για κοινωνικές παροχές, οι οποίες φυσικά δεν είναι δυνατό να άρχισουν να αντιμετωπίζονται όταν το πρόβλημα πάρει έκρηκτική δεξύτητα
- θα αύξηθεί υπερβολικά ο τομέας των υπηρεσιών, που ήδη στη χώρα παρουσιάζει δυσανάλογη ως προς τους άλλους κλάδους διόγκωση
- θα δημιουργηθούν έντονες εσωτερικές μετακινήσεις πληθυσμού προς μελλοντικούς πόλους έλξης.

Οι γενικές αυτές εκτιμήσεις, που οδηγούν στην παραδοχή ουσιαστικών διαφοροποιήσεων στη μελλοντική περιφερειακή διάρθρωση της χώρας, θέτουν συγχρόνως ένα έρώτημα: Άν, δηλαδή, οι στόχοι που θα τεθούν και η επιλογή που θα γίνει για τόν προσανατολισμό της πολιτικής της περιφερειακής ανάπτυξης, θα διαμορφώσουν μια άλλη αντίληψη για την εξισορρόπηση των αντιθέσεων στον ελληνικό χώρο, ή θα έντεινουν την ανισόμερη ανάπτυξη άνάμεσα στους τομείς, τους κλάδους και τις περιοχές και, επομένως, θα όλοκληρώσουν τα διαλυτικά φαινόμενα που εμφανίζει η περιφέρεια.

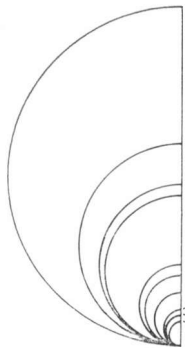
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- (1) Ὅπωςδήποτε, σὺν χρήσιμα βοηθήματα ποῦ θὰ συνέβαλλαν σὲ μιὰ προσπάθεια καθολικῆς θεώρησης τοῦ προβλήματος ἀναφέρονται μεταξύ ἄλλων:
- α. ΚΕΠΕ, *Χωροταξικὸν Σχέδιον Ἐθνικοῦ Δικτύου Οἰκισμῶν*, Ἀθήνα, 1967.
- β. B. Kayser, *Ἡ ἀνθρωπογεωγραφία τῆς Ἑλλάδος*, ΕΚΚΕ, Ἀθήνα, α' ἔκδ. 1964, β' ἔκδ. 1968.
- γ. Ξ. Ζολώτας, *Ἡ Ἑλλάς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανοποίησης*, Ἀθήνα, 1926, β' ἔκδοσις 1964.
- δ. Μ. Χουλιάρκης, *Γεωγραφικὴ, διοικητικὴ καὶ πληθυσμιακὴ ἐξέλιξις τῆς Ἑλλάδος*, ΕΚΚΕ, Ἀθήνα, 1973.
- ε. Ν. Ψυρούκης, *Ἱστορικὸς χῶρος καὶ Ἑλλάδα*, ἔκδ. Ἐπικαιρότητα, 1973.
- στ. Ν. Ψυρούκης, *Τὸ Νεοελληνικὸ παροικιακὸ φαινόμενο*, ἔκδ. Ἐπικαιρότητα, 1974.
- ζ. Γ. Κορδάτος, *Ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος*, ἔκδ. Μπουκουμάνη, 1972, α' ἔκδ. 1931.
- η. Γ. Κορδάτος, *Ἡ ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Κεφαλαιοκρατίας*, ἔκδ. Ἐπικαιρότητα, 1972, α' ἔκδοσις 1930.
- θ. Κ. Μοσκόφ, *Θεσσαλονίκη 1700-1912*, ἔκδοσις Στοχαστῆς, 1973.
- ι. Κ. Μοσκόφ, *Ἡ ἔθνικὴ καὶ κοινωνικὴ συνείδησις στὴν Ἑλλάδα 1830-1909*, ἔκδοσις 1972, β' ἔκδοσις 1974.
- κ. *Οἶκον. Ταχυδρόμος*, «Εἰδικὸ ἀφιέρωμα γιὰ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφή», τεύχος 992, Ἀθήνα, 1973.
- λ. Κ. Βεργόπουλος, *Τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα τῆς Ἑλλάδος*.
- μ. Ν. Πουλιαντζῆς, *Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία καὶ οἱ κοινωνικὰς τάξεις*.
- ν. Α. Ἐλεφάντης, *Ἡ ἐπαγγελία τῆς χαμένης ἐπανάστασις*, ἔκδ. Ὀλκός, 1975.
- ξ. J. Michael, *Entwicklungsüberlegungen und -initiativen Zum Stadtplan von Athen nach dessen Erhebung zur Hauptstadt Griechenlands*. Dissertation, Aachen, 1969.
- ο. Κ. Μπίρης, *Τὰ πρῶτα σχέδια τῆς Ἀθήνας*, Ἀθήνα, 1933.
- (2) P. Loukakis, *Regionale Strukturprobleme in Griechenland unter Berücksichtigung des wachsenden Industrialisierungsprozesses*. Dissertation, Aachen, 1976.
- (3) Βλ. (2) Ἐπίσης: Π. Λουκάκης, «Προβλήματα τῆς περιφερειακῆς δομῆς τοῦ ἑλληνικοῦ χῶρου», *Περιοδ. Πολίτης*, τεύχος 3, 1976.
- (4) P. Loukakis, (βλ. 2), Πίν. 5, 6, 7. Ἐπίσης I. Πολύζος, «Ἡ πολεοδομικὴ διαμόρφωσις μετὰ τὴν πλημμύρα τῶν προσφύγων» (βλ. (1) κ.).
- (5) P. Loukakis καὶ I. Πολύζος (4) καὶ (2).
- (6) Ξ. Ζολώτας βλ. (1) γ καὶ *Οἶκον. Ταχυδρόμο* (1) κ.
- (7) α. B. Ward, *Ἡ Ἑλληνικὴ Περιφερειακὴ Ἀνάπτυξις*, ΚΕΠΕ, Ἀθήνα, 1963.
- β. Γ. Κουτσουμάρης, *Ἡ μορφολογία τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας*, ΚΕΠΕ, Ἀθήνα, 1963.
- γ. Ο.Β.Α., *Γενικὴ ἐπισκόπησις τῆς Ἑλληνικῆς Βιομηχανίας*, Ἀθήνα, 1962.
- (8) B. Kayser, βλ. (1) β.
- (9) Βλ. (2) καὶ Κλ. Γεράρδης-Λεοντίδου, *Ταξινόμησις ἑλληνικῶν πόλεων*. Ἔργασια στὰ πλαίσια τῆς μελέτης «Ἐρευνα πολεοδομικῶν προτύπων» τοῦ ΣΠΕ στὴν Ἔδρα Πολεοδομίας τοῦ ΕΜΠ. Ἐπίσης Γ. Χαϊδόπουλος, *Διαμόρφωσις τοῦ συγκροτησιαμοῦ στὸ Λεκανοπέδιο Ἀττικῆς*. Διπλῆξις ποῦ δόθηκε στὶς 10-11-76 στὰ πλαίσια δημοσίων συζητήσεων τοῦ ΣΑΔΑΣ.

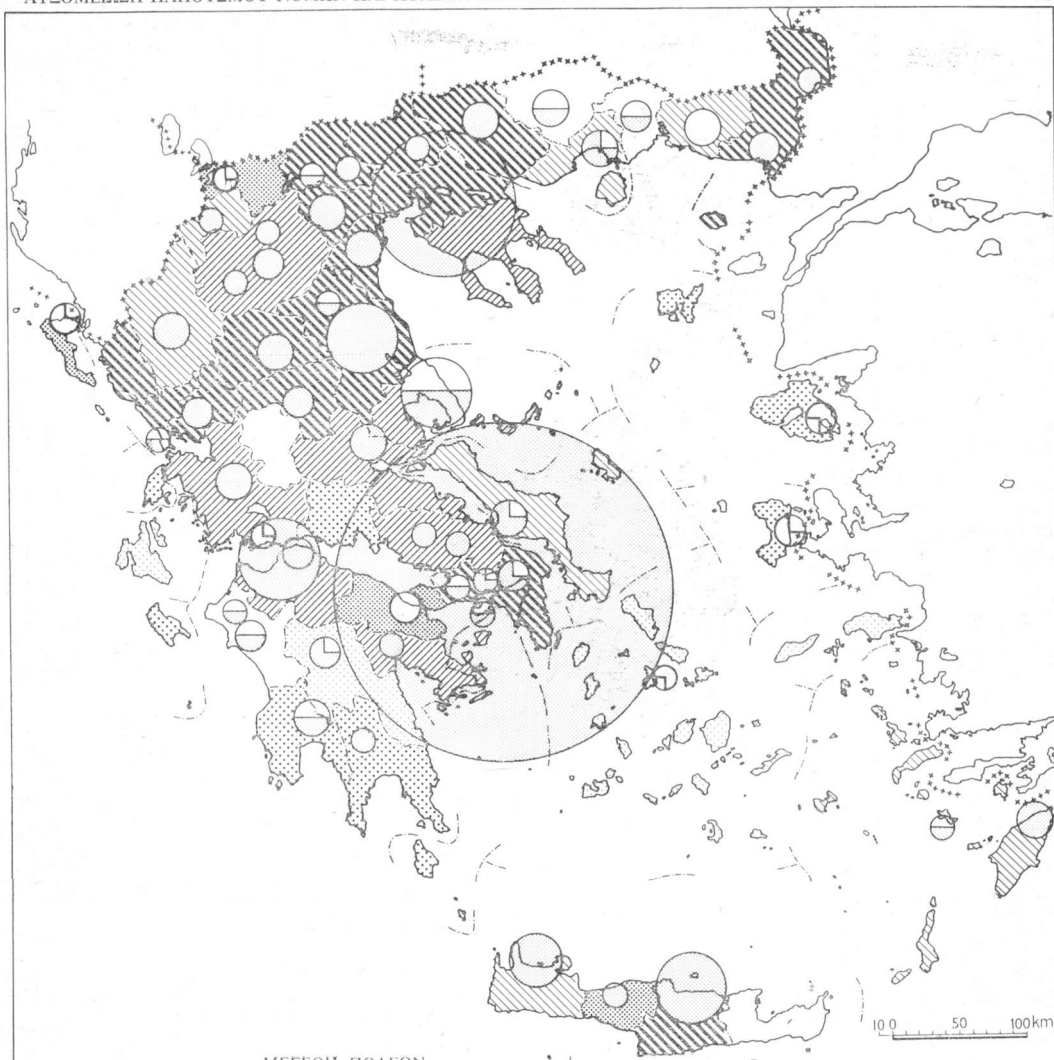

ΜΕΓΕΘΗ ΠΟΛΕΩΝ
1.500.000 — 3.000.000 ΚΑΤ.

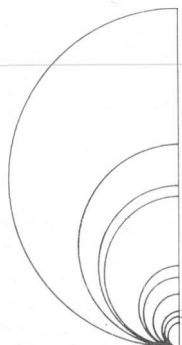
- 800.000 — 1.000.000 »
- 500.000 — 799.999 »
- 150.000 — 499.999 »
- 100.000 — 149.999 »
- 70.000 — 99.999 »
- 50.000 — 69.999 »
- 30.000 — 49.999 »
- 20.000 — 29.999 »
- 10.000 — 19.999 »

ΝΟΜΟΣ	ΑΥΞΟΜΕΙΩΣΗ	ΠΟΛΗ
	> -10.0%	
	-9.9% → -4.1%	
	-4.0% → -0.1%	
	± 0.0%	
	+0.1% → +4.0%	
	+4.1% → +9.9%	
	+10.0% <	

ΜΕΓΕΘΗ ΠΟΛΕΩΝ

1.500.000 — 3.000.000 ΚΑΤ.

800.000 — 1.000.000 »

500.000 — 799.999 »

150.000 — 499.999 »

100.000 — 149.999 »

70.000 — 99.999 »

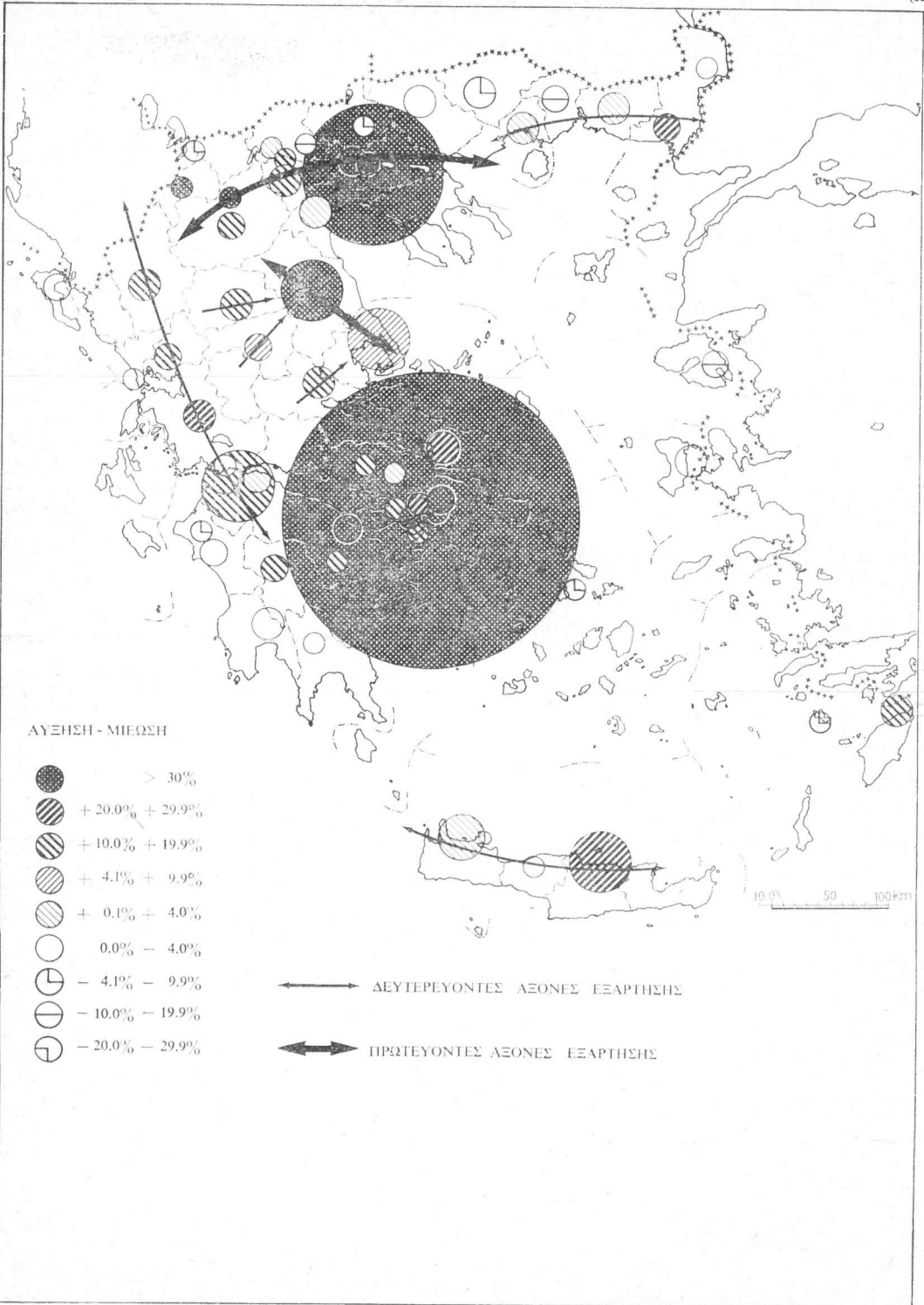
50.000 — 69.999 »

30.000 — 49.999 »

20.000 — 29.999 »

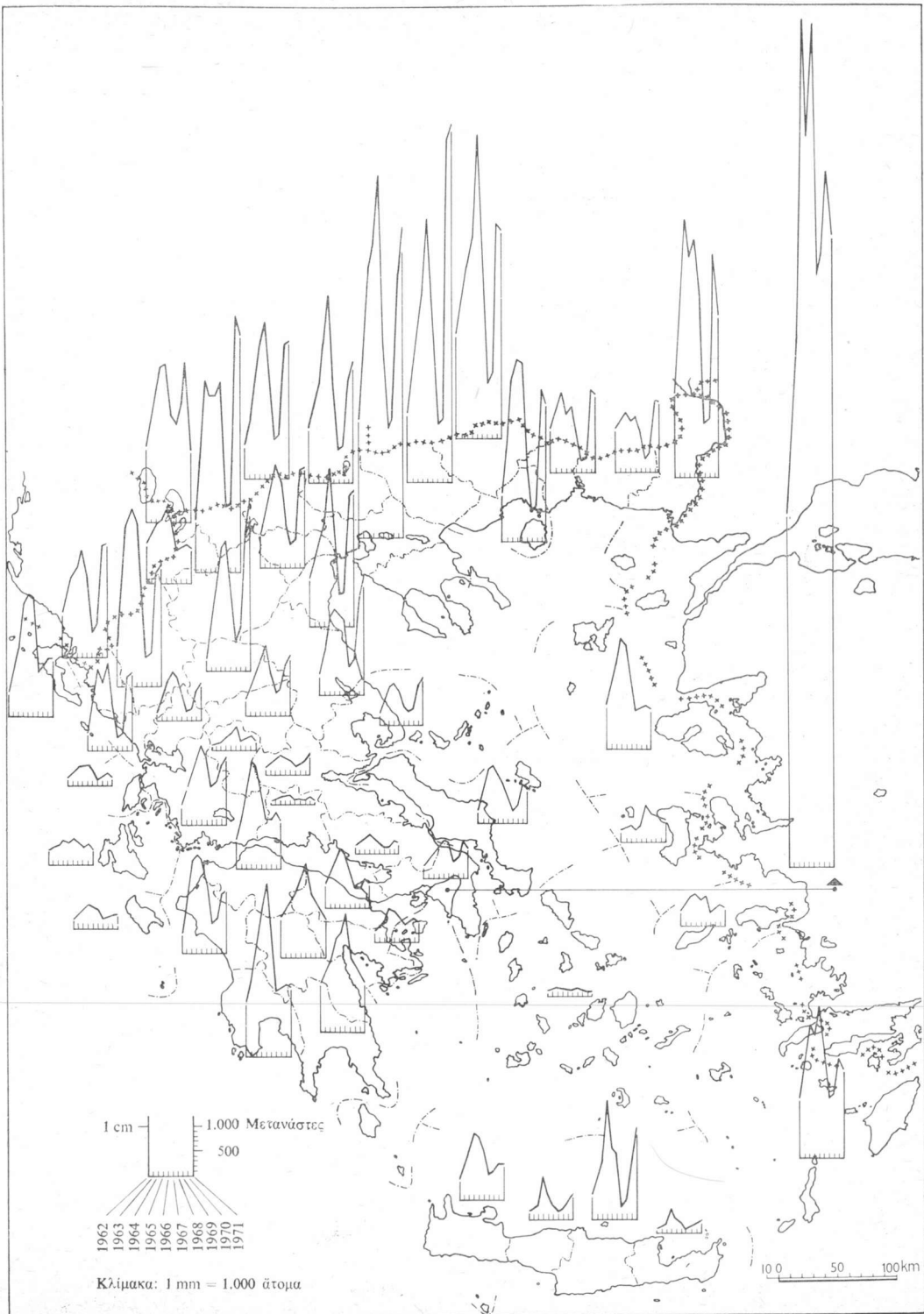
10.000 — 19.999 »

ΝΟΜΟΣ	ΑΥΞΟΜΕΙΩΣΗ	ΠΟΛΗ
	> -10.0%	
	-9.9% → -4.1%	
	-4.0% → -0.1%	
	± 0.0%	
	+ 0.1% → + 4.0%	
	+ 4.1% → + 9.9%	
	+ 10.0% <	

Πηγή : ΕΣΥΕ, 'Απογραφή πληθυσμού 1961 - 71.
 ΚΕΠΕ, Σχέδιον προτύπου μακροχρονίου ανάπτυξεως της Ελλάδος, 1972. Χωροταξική μελέτη εθνικού δικτύου αστικών κέντρων, Αθήνα 1965.

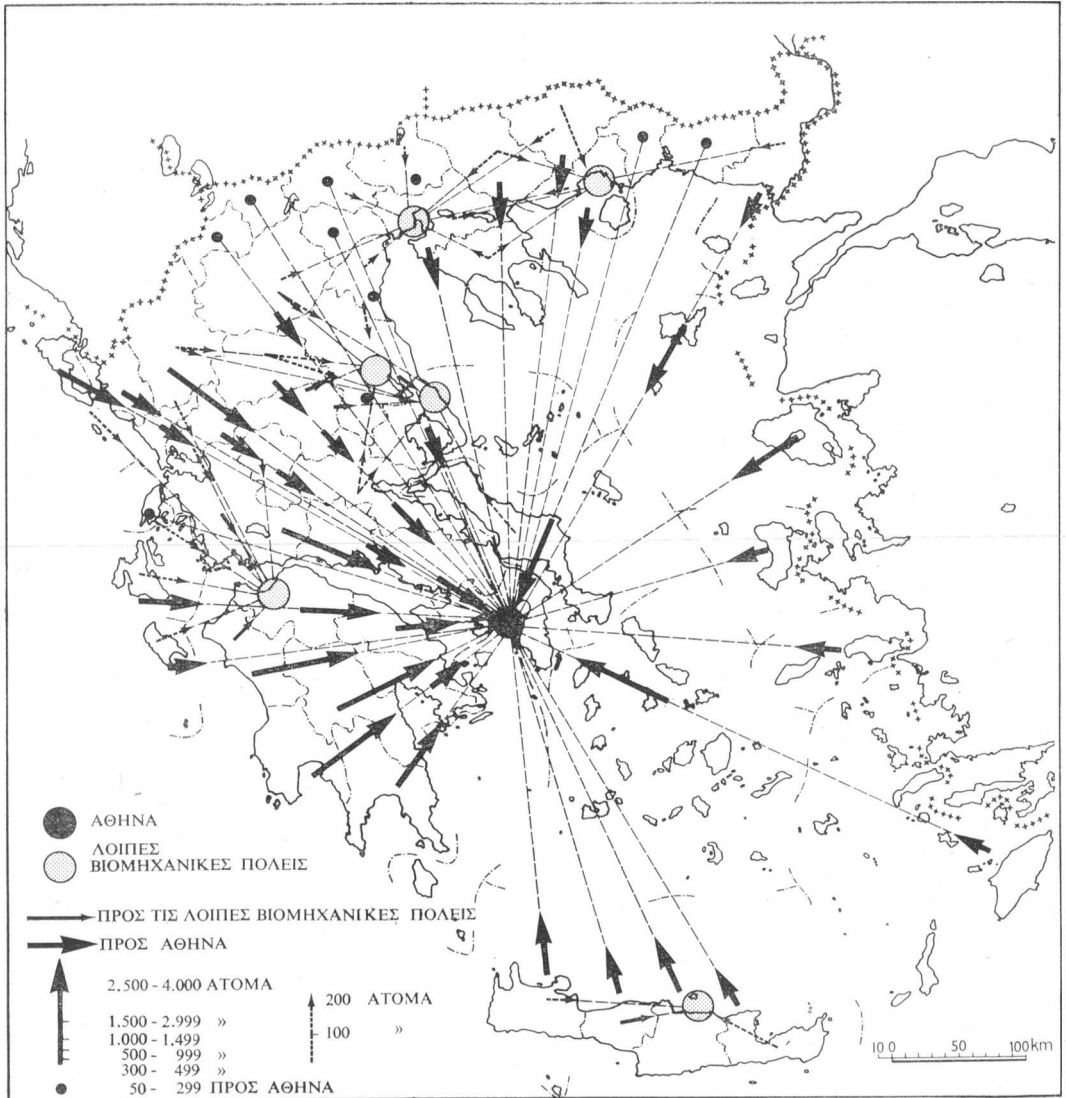

Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ, Έπετηρίδες 1963 - 1972.

ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ, 1956 - 1959

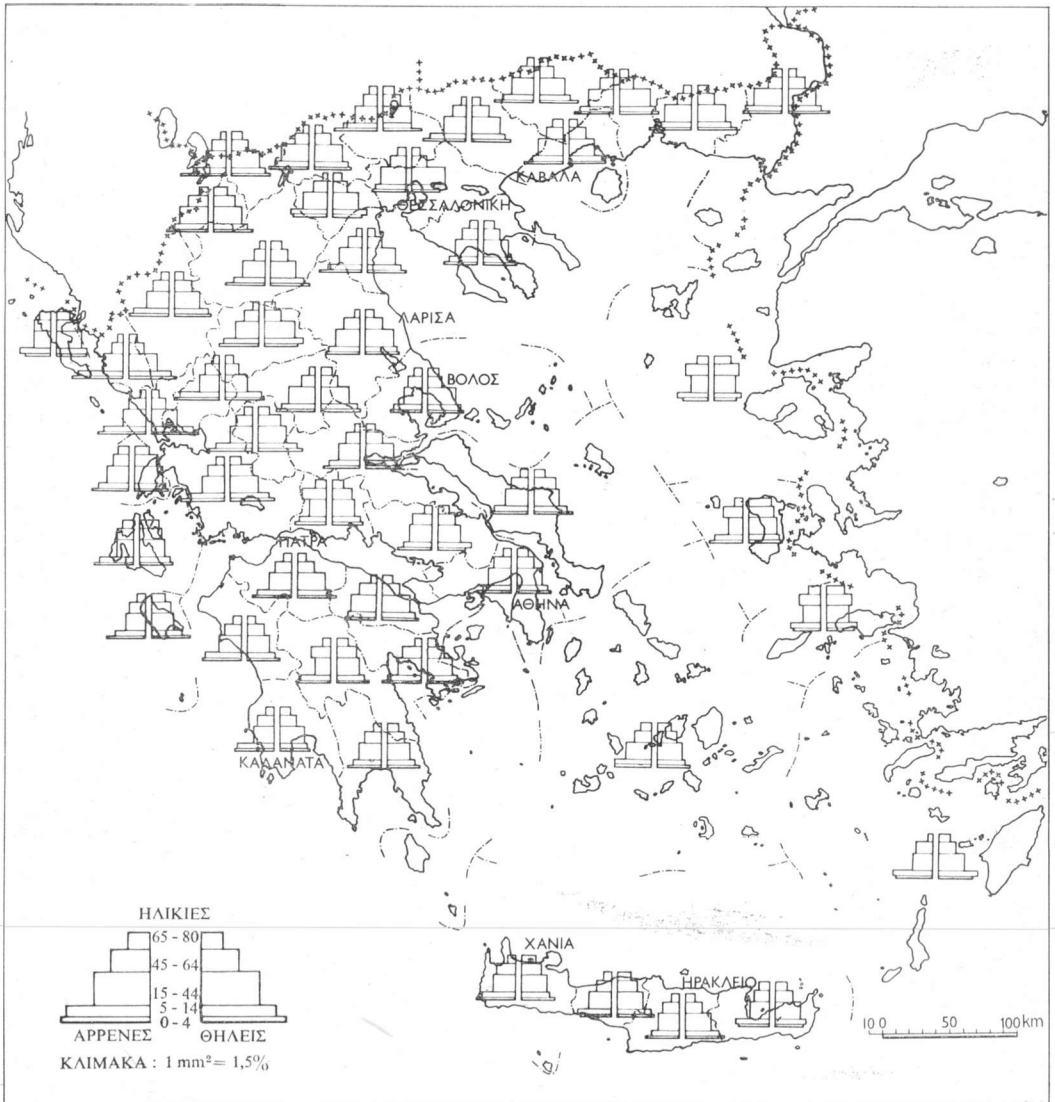
(Κ6)

Σύμφωνα με στοιχεία των ΚΟΕ, ΕΣΥΕ, ΚΚΕΑ, «Οικονομικός και κοινωνικός άτλας της Ελλάδος», Αθήνα 1964.

ΠΥΡΑΜΙΔΕΣ ΗΛΙΚΙΩΝ ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΥΣ, 1961

(Κ7)

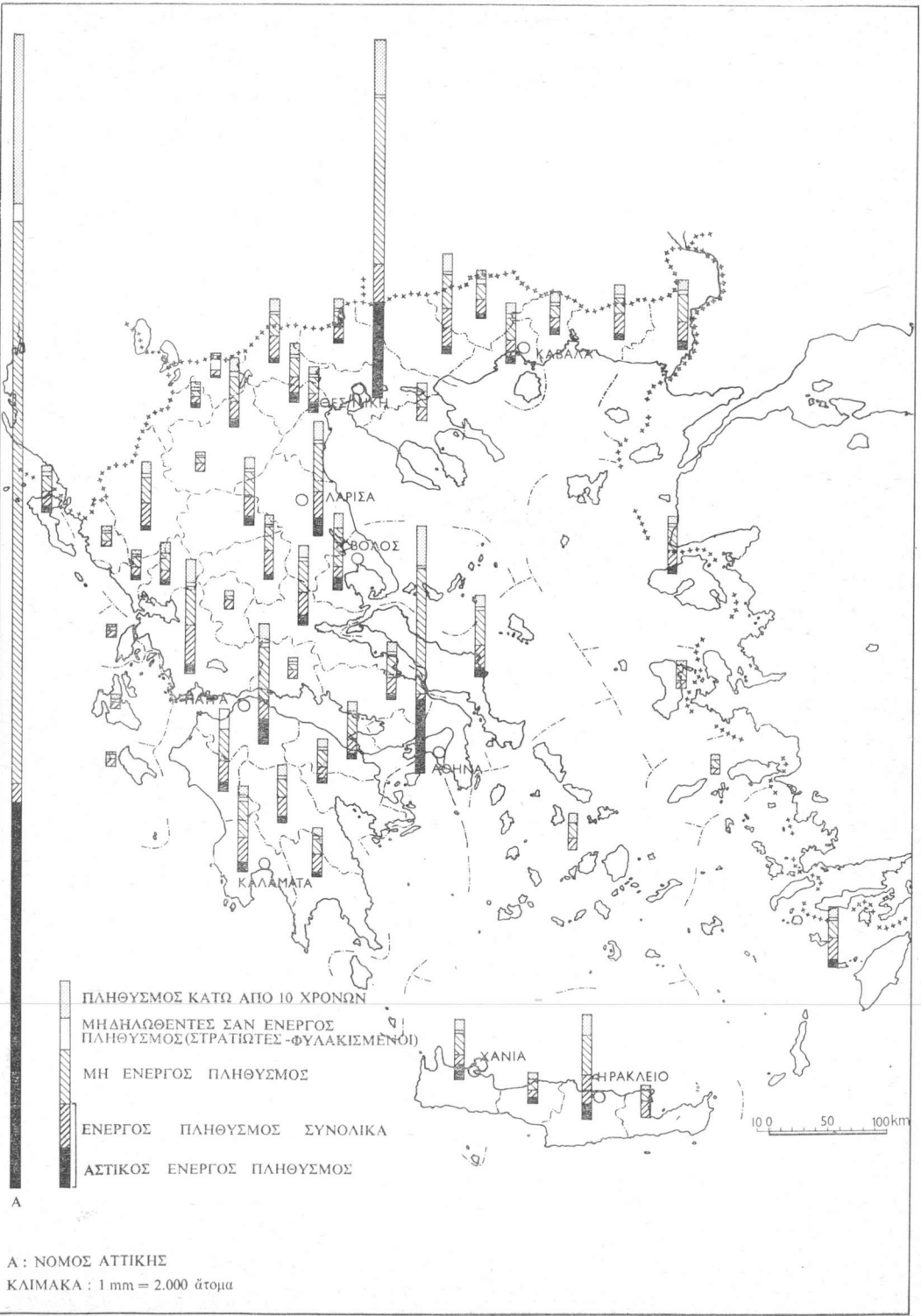
Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ, 'Απογραφή πληθυσμού 1961.

ΠΥΡΑΜΙΔΕΣ ΗΛΙΚΙΩΝ ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΥΣ, 1971

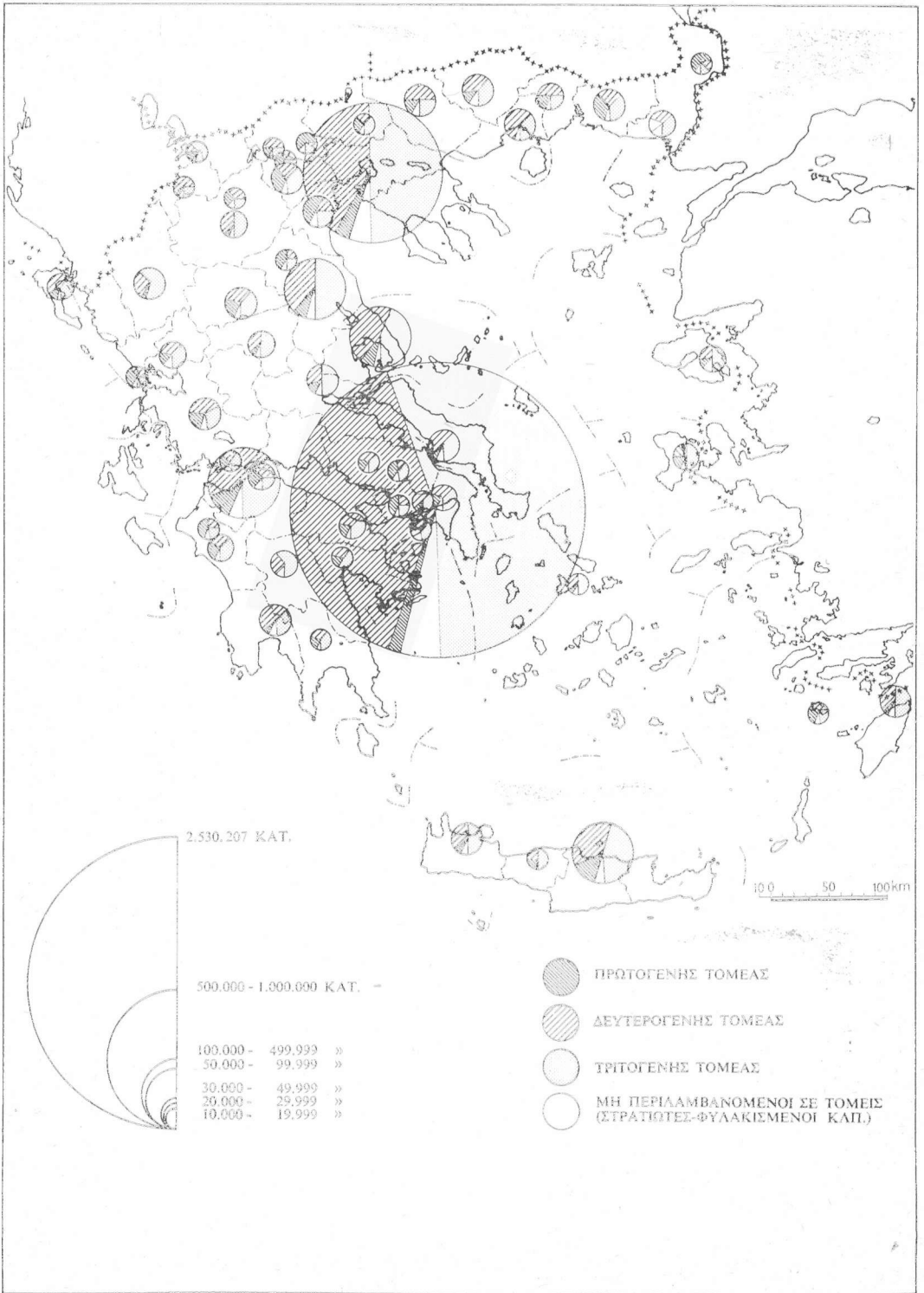
(Κ8)

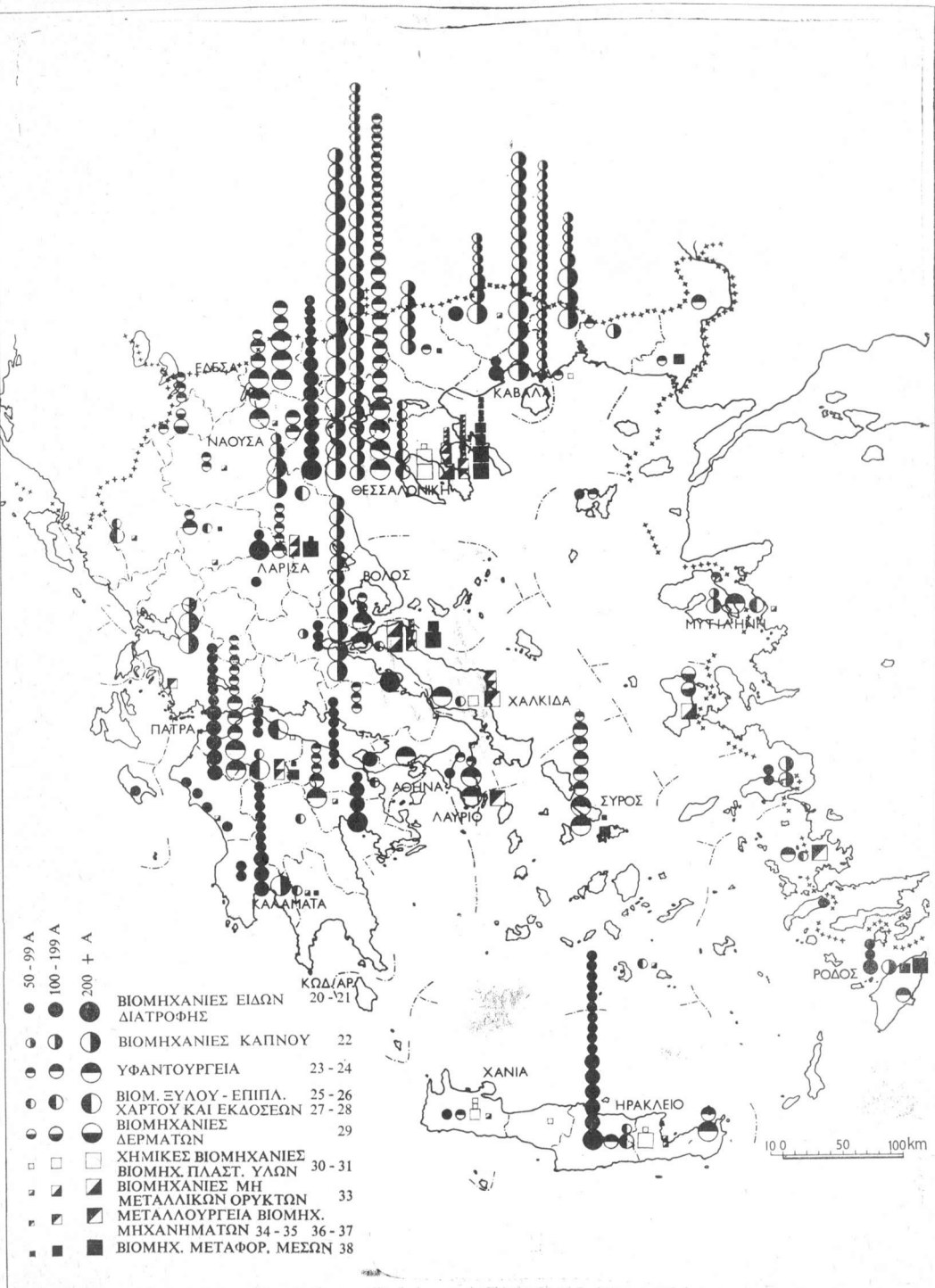

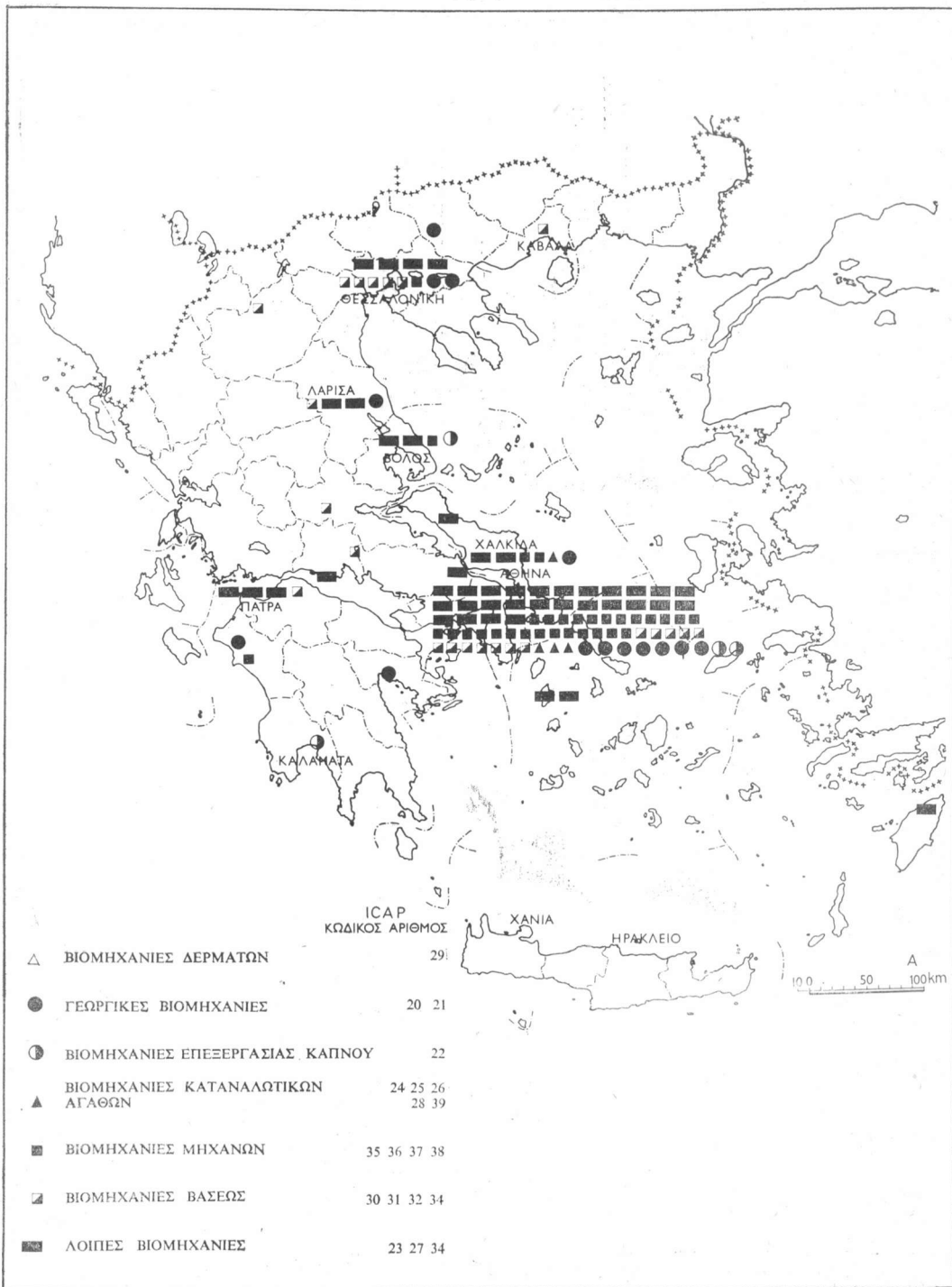
Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ, Ἀπογραφή πληθυσμοῦ 1971.

Σύμφωνα με στοιχεία τής ΕΣΥΕ, 'Απογραφή πληθυσμού 1971.

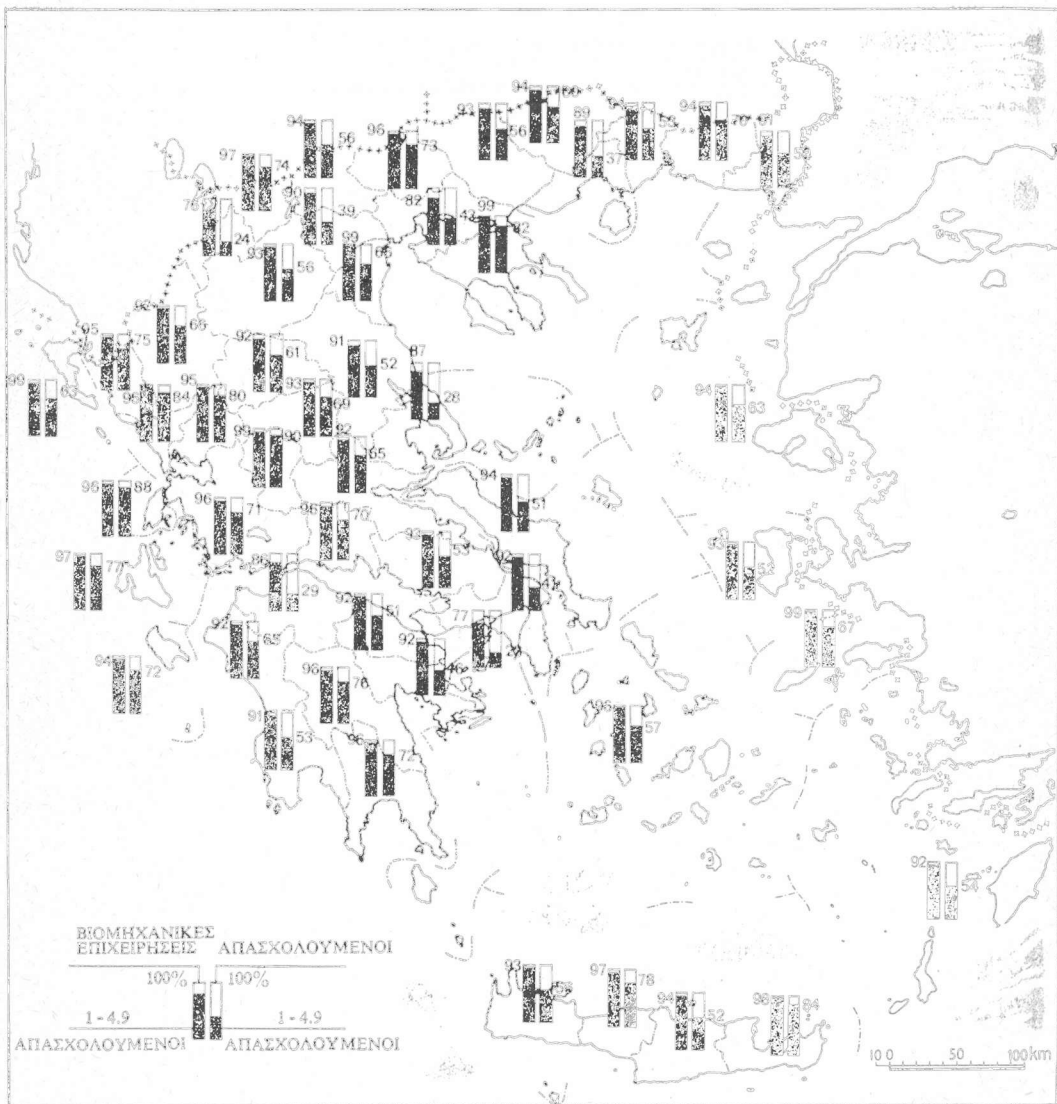

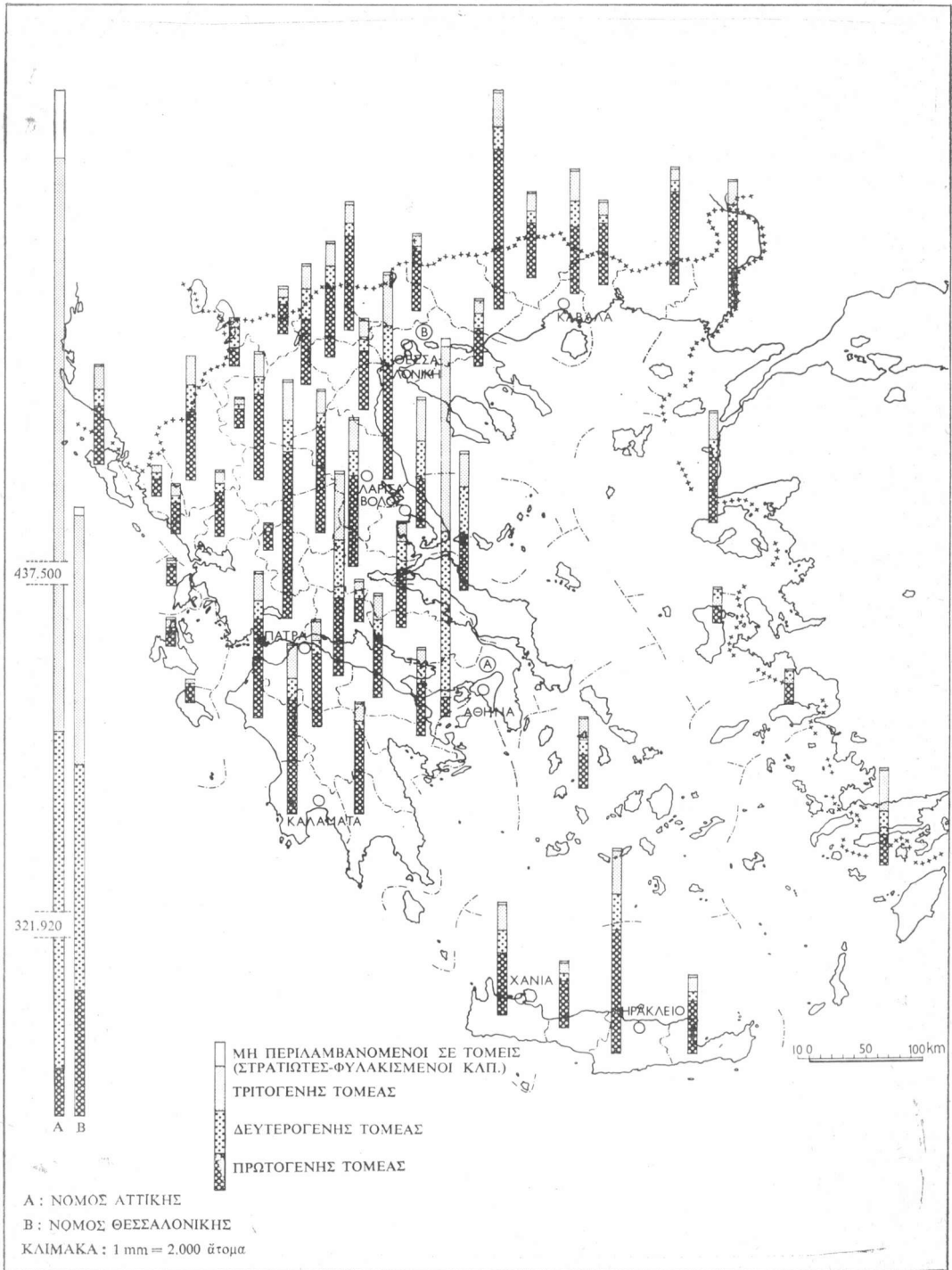

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΥΣ, 1963

(Κ13)

Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ, Βιομηχανική απογραφή 1963.

Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ, 'Απογραφή πληθυσμού 1971.